

Ярослав ФЕДОРУК (*Київ*)

**ДВА ЛИСТИ АРХІМАНДРИТА
ДАНИЛА АФІНСЬКОГО І ГРЕКА ФЕДОРА ДМИТРІЄВА
ДО ЦАРЯ ОЛЕКСІЯ МИХАЙЛОВИЧА У 1656 РОЦІ***

У дослідженнях істориків, які вивчали діяльність грецьких церковних ієрархів та їхніх посланців до царя Олексія Михайловича у середині XVII ст., неодноразово наголошувалося на важливості інформації, яку ці дипломати привозили до Посольського приказу. Їхній шлях у Москву пролягав переважно через Україну, де вони нерідко зустрічалися з Богданом Хмельницьким та старшиною Війська Запорозького. Через це відомості, які греки подавали у Москві, сьогодні є унікальними свідченнями про події того часу, що нерідко дають нам особистісні характеристики політичних діячів епохи.

Не є тут винятком і сьогоднішня публікація листів греків о. Данила Афінського та Федора Дмитрієва до московського царя Олексія Михайловича, поданих у Посольський приказ 15 лютого ст. ст. 1656 р. Ці документи є добрими образками до характеристики дипломатичної діяльності греків у їхніх зв'язках з Московською державою середини 50-х років XVII ст. До того ж будь-яке джерело, що дає нам нові біографічні дані про такого непересічного дипломата середини XVII ст., яким був о. Данило Афінський (“Данил архимарить из Аѳина Грека”), заслуговує на особливу увагу дослідників. Перебував о. Данило на службі у шведського короля, українського гетьмана, московського царя і бранденбурзького курфюрста, його життєпис сповнений загадкових подій, а упродовж довгого часу він викликав помітний інтерес в істориків. “Варто, може, згадати, що чернець цей – то постать досить видатна, яка [...] відіграла не останню роль в історії Центрально-Східної Європи того часу”, – писав, зокрема, польський історик Адам Керстен, даючи характеристику о. Данилові¹.

* Висловлюю свою подяку науковій співробітниці Інституту загальної історії РАН Вірі Ченцовій (Москва) за цінні коментарі під час підготовки цих документів до друку, особливо за надану можливість користуватися машинописом дослідниці “Les Grecs à l'époque baroque entre Première, Seconde et Troisième Rome: perspectives des recherches dans les archives romaines et moscovites” – виступом на конгресі “Studio e insegnamento della storia della Chiesa”, що відбувся 17–19 квітня 2008 р. у Pontificia Università Gregoriana в Римі, а також за копію статті шведського історика Бьор'є Кньоса: *Knös Börje. Un délégué grec au service de la diplomatie suédoise au XVIIe siècle // L'Hellénisme contemporain. 2e série. – Athènes, 1956. – Т. X. – Р. 418–454.*

¹ *Kersten Adam. Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji. – Warszawa, 1988. – S. 362.*

Іван Крип'якевич ще у 1930 р. писав, що відкриття нових джерел повинно пролити яскравіше світло на діяльність о. Данила, і наголошував на необхідності вивчення його біографії². Якщо не рахувати монографії Домета Оляничина про цього грецького дипломата, написаної на багатьох архівних матеріалах, виявлених під час його пошуків у Берліні, Мюнстері, Лейпцігу, Кенігсберзі, Фрауенбурзі, Штутгарті etc., але втраченої у Празі під час війни³, то від часу репліки І. Крип'якевича було опубліковано лише один новий лист о. Данила. Цей документ було написано до московського царя 4 (14) листопада 1654 р., і його публікація В. Ченцовою доповнювалася ґрунтовними коментарями й перекладом російською мовою з грецького оригіналу⁴. Інший лист від 2 травня 1653 р. (з Франції), віднайдений дослідницею в Римі, о. Данило писав до Конгрегації Пропаганди Віри про діяльність трапезундського митрополита Кирила⁵. Однак він ще чекає на переклад з грецької й докладну публікацію.

Про ранній період життя цього діяча, як і про його вік станом на середину 1650-х рр., поки що нічого не відомо. Якийсь час він належав до середовища греків, що емігрували до Франції, проживаючи в Парижі. Інформація про це дійшла до нас, зокрема, із записок Павла Алеппського, який зустрічав його у Києві у 1654 р.⁶ Крім того, у Посольському приказі в Москві вважалося, що Франція була місцем не лише його проживання, а й народження. Нотатку про це зустрічаємо в наказі московському послові до нового українського гетьмана після смерті Богдана Хмельницького Богданові Матвійовичу Хитрово від кінця 1657 р. У цьому документі писалося: «Відомо великому государю, його царській величності, що не раз приїжджав у Військо Запорозьке старець Даниїл, а родом він з французької землі, а нині ходить в мирській одежі, а чернечу скинув [...]»⁷. У літературі однак припускається, що місцем його народження могли бути Афіни, Пелопонес

² Крип'якевич І. Данило Олівеберг де Грекані, дипломат часів Хмельниччини / Публ. В. Матях // Доба Богдана Хмельницького: Зб. наук. пр. – К., 1995. – С. 252.

³ Оляничин Д. З моїх архівних дослідів в Німеччині від 1925 до 1938 р. Причинок до української історіографії // Наукові записки Українського Вільного Університету. – Мюнхен, 1965–1966. – С. 132–138, 146–150.

⁴ Ченцова В. Г. Восточная церковь и Россия после Переяславской рады 1654–1658: Документы. – М., 2004. – С. 10–13, 56–62, 135–136. Передрук у збірнику документів: Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в. – М., 2007. – С. 512–514, 543.

⁵ Огляд його змісту див.: *Tchentsova Vera. Les Grecs à l'époque baroque entre Première, Seconde et Troisième Rome: perspectives des recherches dans les archives romaines et moscovites* // *Rileggere insieme la storia. Bilanci e nuove prospettive / A cura di Giulio Cipollone, Marek Inglit s. j., Maria Silvia Boari.* – Roma: Pontificia Università Gregoriana, 2010. – (Miscellanea historiae pontificiae, 68) (у друці).

⁶ *Алеппский П.* Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века / Пер. Г. Муркоса. – М., 2005. – С. 169.

⁷ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі – Акты ЮЗР). – СПб., 1863. – Т. IV: 1657–1659. – Док. 58. – С. 99. Цитата цього фрагмента: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1998. – Т. X. – С. 144.

або околиці Оливної гори, назву якої він взяв собі за підпис наприкінці 1650-х рр.⁸.

Як свідчать факти з його біографії, що відомі історикам за період 1654–1659 рр., усю свою діяльність на дипломатичній службі у шведського короля, українського гетьмана, бранденбурзького курфюрста і московського царя він присвятив тому, щоб використати політику європейських країн і знайти їхню прихильність для визволення грецької землі з османської неволі.

Не будемо тут детально зупинятися на відомих фактах з його посольства у 1654 р. від шведської королеви Христини до Богдана Хмельницького. Значимо лише, що до цієї акції він був залучений за безпосередньою участю Єроніма Радзейовського, який у цей час перебирався з Парижа до Швеції⁹. Повертався грецький дипломат з України через Московську державу, куди був відправлений з листами від Богдана Хмельницького до Олексія Михайловича. “[...] того отца Даниїла до твоего царского величества посилаем, і просим усердно, даби твое царское величество милостиво его выслушал і, што сказовати будет, тому всему вірити рачил [...]” – писав український гетьман до Олексія Михайловича у листі від 8 (18) липня 1654 р. з-під Білої Церкви¹⁰.

Разом з ним було відправлено посланця Івана, як про нього пишуть Богдан Хмельницький та Карл Густав (“referentibus nuncijs Daniele et Johanne”)¹¹. У науці цей посол часто ідентифікується з іншим відомим грецьким дипломатом на службі в українського гетьмана Іваном Тафларієм¹². Проте в дійсності Тафларій у цей час лише повернувся з польського полону, куди потрапив ще у 1651 р. під Берестечком, і з листом гетьмана від 19 (29) серпня 1654 р. був відправлений не в Стокгольм, а до московського царя. У зворотну дорогу до Богдана Хмельницького з-під Смоленська він був відпущений лише на

⁸ Феденко П. З дипломатичної діяльності Данила Грека: (Причинок до зносин Б. Хмельницького зі шведами) // Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова в Празі: Науковий збірник. – Прага, 1929. – Вип. I. – С. 443, 445 (прим. 16); Крип’якевич І. Данило Олівеберг де Грекані, дипломат часів Хмельниччини. – С. 243; його ж. Богдан Хмельницький. – К., 1954. – С. 401.

⁹ Kersten Adam. Hieronim Radziejowski. – S. 361–364. Окрім добре відомих досліджень на цю тему М. Грушевського, В. Липинського, І. Крип’якевича та інших істориків, згадаємо тут малознану публікацію Д. Дорошенка: Doroschenko Dmytro. Svensk-ukrainska förbindelser under 1600- och 1700-talet i belysning av den nyaste ukrainska historieskrivningen // Historisk Tidskrift. – Stockholm, 1938. – Årg. 57. – S. 132–133.

¹⁰ Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип’якевич, І. Бутич (далі – ДБХ). – К., 1961. – Док. 268. Ігінерарій посла через Новгород і Нарву див.: Заборовский Л. В. Русская дипломатия и начало Первой Северной войны (январь – октябрь 1655 г.) // Советское славяноведение. – 1973. – № 1. – С. 45 (прим. 42); Kersten Adam. Hieronim Radziejowski. – S. 630 (прим. 5).

¹¹ ДБХ. – Док. 263. – С. 364; Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). – К., 1908. – Ч. III. – Т. VI: Акты Шведского государственного архива, относящиеся к истории Малороссии (1649–1660 гг.) / Изд. Н. Молчановский. – Док. XVI, XX. – С. 68, 73.

¹² Крип’якевич І. Данило Олівеберг де Грекані, дипломат часів Хмельниччини. – С. 245; Kentrschynskyj Bohdan. Ukrainska revolutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656 // Karolinska förbundets årsbok. – Stockholm, 1966. – S. 34.

початку жовтня н. ст. 1654 р.¹³. Через це М. Грушевський, наприклад, давав досить стриманий коментар про цього посла, відправленого гетьманом з о. Данилом до Стокгольма з-під Білої Церкви: “В листі гетьмана він по латини зветься просто Ioannes, але в листі Виговського – Jani; очевидно се був Грек, приданий Даниїлові від гетьмана”¹⁴. А. Керстен також не поспішав ідентифікувати цього посла з Іваном Тафларієм, залишаючи ці згадки без глибшого коментаря¹⁵.

На перехресті взаємин України і Швеції це був, мабуть, перший політичний контакт Данила Афінського з московською владою¹⁶. І згаданий його лист до Олексія Михайловича від 4 (14) листопада 1654 р., написаний майже оразу після аудієнції у Карла X Густава 30 жовтня (9 листопада), засвідчує, що станом на той час грецький дипломат, якщо не служив Олексієві Михайловичу, то принаймні приглядався до таких можливостей.

Уже через декілька днів після цієї зустрічі Карл Густав відправив о. Данила у Гамбург до Єроніма Радзейовського, якому Богдан Хмельницький та Іван Виговський також передавали свої листи з-під Білої Церкви¹⁷. Однак за короткий час шведський король знову кликав його у Стокгольм, щоб передати через нього нові листи в Україну. Саме це друге посольство до українського гетьмана має безпосередню причетність до нашого публікованого документа.

Як відомо, у грудні 1654 р. у Стокгольмі відбулося засідання ріксроду, на якому обговорювалися шляхи розвитку дальшої політики Швеції. Після складних дискусій, що відбулися на цьому ріксроді, було прийнято рішення, що найвірогіднішою країною, проти якої Швеція може почати нову війну, є Річ Посполита. Важливе місце у цих проектах шведських політиків мала ідея укладання союзу з українськими козаками, які вже неповних сім років воювали з польським королем. Уже 26 грудня 1654 р. (5 січня 1655 р.) канцлер Ерік Оксеншерн писав до генерал-губернатора шведської Лівонії Густава Горна про те, що при королівському дворі з’явилися надії на порозуміння з

¹³ ДБХ. – Док. 276. – С. 377–378. Про це див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 937–939; *Заборовский Л. В.* Католики, православные, униаты. Проблемы религии в русско-польско-украинских отношениях конца 40-х – 80-х гг. XVII в.: Документы. Исследования. – М., 1998. – Ч. 1: Источники времени гетманства Б. М. Хмельницкого. – С. 324 (прим. 139).

¹⁴ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 916 (прим. 3).

¹⁵ *Kersten Adam.* Hieronim Radziejowski. – S. 363, 379.

¹⁶ Про це див.: *Заборовский Л. В.* Греки – политические агенты на международной арене Восточной, Центральной, Юго-Восточной и Северной Европы в 50-х гг. XVII в.: о. Даниил Афинянин // Славяне и их соседи: Греческий и славянский мир в средние века и раннее новое время: Тезисы XIII конференции. – М., 1994. – С. 67–68.

¹⁷ *Ченцова В. Г.* Восточная церковь и Россия после Переяславской рады 1654–1658. – Док. 4. – С. 61; *Kersten Adam.* Hieronim Radziejowski. – S. 372–373. Про переговори в Україні див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 916–917; ДБХ. – Док. 262–263 (листи до королеви Христини і колишнього підканцлера, 28 червня ст. ст. 1654 р.).

Богданом Хмельницьким¹⁸. Відчуваючи, що козаки не залишаться осторонь шведської війни, хоч би проти кого вона скерувалася – проти Московської держави чи Речі Посполитої, 19 січня ст. ст. 1655 р. Карл X писав листи до Богдана Хмельницького та Івана Виговського з пропозицією союзу¹⁹. Такі листи були складені після того, як ця справа пройшла обговорення на засіданні державної ради у Стокгольмі, що відбулося 17 (27) січня. На цьому ріксроді шведський король і канцлер Ерік Оксеншерна підкреслювали, що під час майбутньої війни з Яном Казимиром дуже важливо було б мати підтримку від українського гетьмана, до якого передбачалося відправити о. Данила Грека²⁰. Особливо ці плани шведських політиків зміцнилися після приїзду 24 січня н. ст. 1655 р. до Стокгольма польського посла Андрія Морштина, який не мав з собою повноважних інструкцій для вироблення договору²¹. До нас дійшла відомість, що Морштин зустрічав цього грека у Стокгольмі. У новинах, датованих з Варшави 5 березня н. ст., писалося, що о. Данило приїхав до шведської столиці з Гамбурга, де зустрічався з Єронімом Радзейовським і, отримавши нові завдання від Карла Густава, знову вирушив в Україну²².

Можна твердити, що визначальним поштовхом до таких проектів укладання шведсько-українського союзу були результати посольства о. Данила в Україну від королеви Христини у 1654 р. Шлях о. Данила пролягав знову через Москву, куди він прибув приблизно 20 березня ст. ст. 1655 р. Але до Чигирина дійшли чутки, що в Посольському приказі цього грека не хотіли відпускати далі в Україну. У зв'язку з цим 2 (12) квітня 1655 р. Богдан Хмельницький писав до Олексія Михайловича клопотання, щоб до нього пропустити шведського посланця ченця Данила, відправлене з чигиринським сотником Василем Клим'ятенком. «Відомо нам те, що Данило колугер, посланець від королеви шведської затриманий у вашої царської величності, а вже про це нам зі Швеції дали відомість. Вельми покірно молимо, ваша царська величність, до нас того Данила колугера відпустити, оскільки ми вже від чотирьох

¹⁸ *Kentrschynskyj Bohdan*. Karl X inför krisen i östen 1654–1655 // // Karolinska förbundets årsbok. – Stockholm, 1956. – P. 73–74; *Заборовский Л. В.* Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – М., 1981. – С. 92.

¹⁹ АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. XX–XXI. – С. 73–75. Археографічні коментарі до цих листів див.: *Kersten Adam*. Hieronim Radziejowski. – S. 632–633 (прим. 10).

²⁰ *Kentrschynskyj Bohdan*. Karl X inför krisen i östen 1654–1655. – P. 78–80 (на с. 79 вміщено фоторепродукцію протоколу); *Roberts Michael*. Charles X and the Great Parenthesis: A Reconsideration // *Roberts Michael*. From Oxenstierna to Charles XII: Four Studies. – Cambridge; New York etc., 1991. – P. 132. Документ було віднайдено Кентжинським; у виданих протоколах державної ради це засідання не згадується, див.: *Svenska riksrådets protokoll / Utgiv. genom Per Sondén*. – Stockholm, 1923. – Del. XVI. 1654–1656. – S. 37–38.

²¹ Про дату приїзду Морштина див. на основі листа австрійського резидента Плеттенберга до Відня: *Stade Arne*. Geneza decyzji Karola X Gustawa o wojnie z Polską w 1655 r. // *Studia i materiały do historii wojskowości*. – Warszawa, 1973. – Т. XIX. – Cz. 2. – S. 60. Коментарі до цього див.: *Kersten Adam*. Hieronim Radziejowski. – S. 632 (прим. 8).

²² Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ). – Ф. 5: Осолінські. – Од. зб. 189/II. – Арк. 740.

років з королевою шведською укладаємо договори про приязнь [...]”, – писав гетьман у цьому листі²³.

На основі документів з посольства Клим'ятенка М. Грушевський вважав, що у квітні 1655 р. цар дав гетьманові негативну відповідь і заборонив проїзд о. Данила в Україну. “[...] коли його (грецького посла. – Я. Ф.) не перепущено до гетьмана через московські землі, він все таки знайшов собі дорогу, і [...] з’явився у гетьмана”, – писав історик²⁴. Проте, як видається, М. Грушевський невірно трактував папери Клим'ятенка, що стосувалися переїзду шведського посольства через Москву. В архівній справі про відпуск о. Данила в Україну сказано, що 22 березня ст. ст. 1655 р. йому було призначено “кормь и питье” в дорогу від Москви до Путивля на десять днів за тим самим розписом, за яким йому давали під час перебування в столиці²⁵. До того ж у відпускній грамоті царевича Олексія Олексійовича від 25 березня ст. ст. для архимандрита афінського Преображенського монастиря Данила з Москви до путивльського воеводи Микити Зузіна та дяка Микити Наумова говорилося: “[...] а какъ тот архимарит приедет назад в Путивль, и его пропуститъ к нам к Москве [...]”²⁶. Тобто у Посольському приказі передбачали, що о. Данило повертатиметься з Чигирина до шведського короля тою самою дорогою.

З Москви до Путивля через Калугу з ним їхали також перекладач “черкашенин” і “служба”, як про це записували у Посольському приказі²⁷. Проте тут, найімовірніше, йдеться про дипломатів вищого рангу, а саме про послів від Богдана Хмельницького до шведського короля, відправлених з о. Данилом у липні 1654 р. з-під Білої Церкви. 18 (28) січня 1655 р., себто на другий день після згаданої наради у ріксроді, Карл Густав дав надзвичайно урочисту аудієнцію козацькому послові, наділивши його дорогими подарунками. Посол був відправлений зі Стокгольма в Україну з о. Данилом з листами шведського короля, датованими 19 (29) числом того самого місяця²⁸. Був цим послом, найвірогідніше, згаданий Ioannes (чи інакше Jani). 13 березня н. ст. 1655 р. Ян Казимир писав до підканцлера Великого князівства Литовського з наказом перехопити цих послів – афінського грека з двома козаками, які, згідно з відомостями короля, їхали зі Стокгольма до Богдана Хмельницького через Литву²⁹.

Наприкінці травня н. ст. 1655 р. о. Данило дійсно повертався з Чигирина до Швеції знову через Москву. Разом з ним було відправлено медведівського

²³ ДБХ. – Док. 304. – С. 420.

²⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1074, 1078–1079.

²⁵ Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 52. – Оп. 1. – Стб. 7163 р. (1654–1655). – Спр. 11. – Арк. 1.

²⁶ Там само. – Арк. 2.

²⁷ Там само. – Арк. 4 (відписка калузького воеводи Богдана Каминіна про відпуск о. Данила з Калуги в Путивль 31 березня ст. ст. 1655 р. разом з сотником калузьких стрільців Андрієм Хохловим, який їхав до Києва на царську службу).

²⁸ *Kentrschynskij Bohdan. Karl X inför krisen i östen 1654–1655.* – S. 80 (прим. 21); *Kersten Adam. Hieronim Radziejowski.* – S. 379, 632 (прим. 10).

²⁹ *Kubala Ludwik. Wojna Szwecja.* – Lwów, 1913. – S. 375 (прим. 49).

сотника Кіндрата Бурляя, але на цей раз московський уряд категорично відмовився пропускати послів у Швецію. Таку позицію Олексія Михайловича історики пояснювали, у першу чергу, інтенсивними й подекуди напруженими московсько-шведськими взаєминами, – тенденції, що починали набирати розвитку в той час³⁰. На початку 1655 р. до Москви прибув шведський посол Удде Едла з формальними повідомленнями про сходження Карла X Густава на престол і про бажання нового короля відправити до Москви велике посольство для підтвердження вічного миру. Після його повернення до Стокгольма шведський король відправив у Москву ще одного посланця Йогана Розелінда, водночас готуючи інструкції для надзвичайних і повноважних послів до царя Густава Бюлке, Олександра Ессена й Філіпа Крузенштерна. Зрозуміло, що за таких обставин російський уряд не мав бажання толерувати самотійні взаємини Богдана Хмельницького і Карла X Густава.

Той факт, що о. Данило і Бурляй не були пропущені до Швеції через Москву, відносно добре вивчений у науковій літературі³¹. Проте з опублікованого далі листа ми дізнаємося нові подробиці щодо взаємин о. Данила з московськими політиками під час виконання цього завдання. У цьому документі знаходимо такий важливий факт, що 25 червня ст. ст. 1655 р. по дорозі до Швеції о. Данило мав зустріч з Ларіоном Лопухіним, під час якої обіцяв служити московському цареві. “[...] аз твоим хот\ниєм и мысломъ кл4лс4 и рекъс4 служити великому твоєму ц(а)р(с)твию добро и в\рно июн4 въ к. [25] де(нь) под Могилевымъ в таборах великого в(а)шего ц(а)р(с)тви4 перед бо4риномъ и перед г(оспо)д(и)номъ Лариономъ Дмитреєвичем”, – писав він у листі до царя. Важливо при цьому підкреслити, що у пакеті документів, які український гетьман передав о. Данилові та Бурляєві для російських політиків, був також і його лист до Ларіона Лопухіна³². Отож, зустріч думного дяка з греком-дипломатом під час виконання цього посольства не була випадковою й планувалася наперед.

Отримавши відмову у переїзді через підвладну російській адміністрації територію, посольство о. Данила й Кіндрата Бурляя змушене було вертатися до Чигирина. Зайвим було б говорити, що цей вчинок московської влади викликав велике невдоволення й роздратування в українського гетьмана. Причому це не був перший такий випадок, оскільки навесні 1653 р. московський цар уже раз відмовив українським послам Силуянові Мужиловському і тому самому Кіндратові Бурляю у переїзді через його територію до шведської

³⁰ Заборовский Л. В. Греки – политические агенты на международной арене... – С. 70.

³¹ Лист Б. Хмельницького до Олексія Михайловича з проханням пропустити послів у Стокгольм було датовано 18 (28) травня 1655 р.: ДБХ. – Док. 313. – С. 427. Відповідь царя з відмовою за червень 1655 р.: РДАДА. – Ф. 214: Сибірський приказ. – Оп. 3. – Стб. № 1636. – Арк. 495. Див., зокрема: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. 2. – С. 1079–1081; Крип'якевич І. Данило Олівеберг де Грекані, дипломат часів Хмельниччини. – С. 245; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. – К., 1998. – С. 154–155.

³² ДБХ. – Док. 314. – С. 428.

королеви Христини³³. У 1655 р., як і два роки перед тим, Олексій Михайлович регламентував та обмежував таким кроком зовнішню політику України. “[...] какъ воротилсѣ назад, гетман; показалосѣ досадно”, – передавав о. Данило ці настрої, що панували в Чигирині під час організації походу на Львів. І далі: “І в коє времѣ пришли мы в Леполи (себто у Львів. – Я. Ф.) [...]”. Прикметно, що у цьому місці о. Данило не вважав за потрібне сказати цареві, що після їхнього з Бурляєм повернення з Могильова у Чигирин Богдан Хмельницький одразу ж відправив його знову до шведського короля. На цей раз товаришував йому в посольстві інший грек – Іван Тафларій, і їхали вони шляхом на Молдавію, Валахію та інші османські провінції, як сам український гетьман, а потім і афінський архімандрит писали про це до Карла X Густава. Проте, виїхавши з Брацлава 5 серпня н. ст. 1655 р., вони невдовзі повернулися назад до козацького табору³⁴.

В одному з попередніх випусків “Українського археографічного щорічника” ми вже згадували, що у цей період, починаючи з середини 1655 р., о. Данило за сприяння венеційської дипломатії та греків-емігрантів у Франції розвивав плани щодо утворення широкої коаліції проти Османської імперії у складі Швеції, України, Московської держави, Венеції й Англії³⁵. Покласти своє життя на здійснення цих романтичних проектів і присвятити його будуванню таких “повітряних замків” – це також штрих до характеру цієї особистості. Оцінюючи людську вдачу о. Данила, І. Крип’якевич писав з цього приводу: “Його проекти фантастичні, мало реальні, – перемоги й успіхи, якими він хоче вщасливити шведського короля, по-дитячому наївні. Але вражає його темперамент, гаряча вдача і жадоба діла [...]”³⁶.

Подібні антиосманські настрої, що незмінно супроводжують усю його діяльність, відчутні й у листі до Олексія Михайловича за січень 1656 р. Данило Афінський подає тут для Олексія Михайловича завідомо фальшиву інформацію про те, що турецький султан помирився з Венеційською республікою. Цим він намагався підкреслити, що Османська імперія, вирішивши свої проблеми у Критській війні, готова вступити у військові конфлікти, що точилися у Центрально-Східній Європі. “И еще б; ди в\домо великий ц(а)рю, что виниц\искои помирилсѣ с т; рскимъ, а Казимѣр обещаѣтца ѣм; дать казн; , чтоб ѣм; помогал”, – читаємо в документі. Насправді ми знаємо, що

³³ Восоединение Украины с Россией. Документы и материалы: В 3 т. – М., 1954. – Т. III: 1651–1654. – Док. 166. – С. 314. Див.: *Kentrschynskyj Bohdan*. *Ukrainska revolutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656*. – S. 29–30; *Kersten Adam*. *Hieronim Radziejowski*. – S. 362.

³⁴ ДБХ. – Док. 325. – С. 438–439; АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. XXX. – С. 77–78, 92. Див.: *Грушевський М.* *Історія України-Руси*. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1081.

³⁵ Федорук Я. Політика Англії і антиосманська діяльність Данила Калугера у 1655 році // *Український археографічний щорічник*. Нова серія. – К.; Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – С. 232–242; *Енциклопедичний довідник з історії України*. – 3-є вид. – К., 2008. – С. 273–274.

³⁶ *Крип’якевич І.* Данило Олівєберґ де Грекані, дипломат часів Хмельниччини. – С. 247.

саме у той час, у першій половині 1656 р., у Стамбулі збирали флот з усіх провінцій імперії, готуючись до нової кампанії з Венецією. Завершилася вона 26 червня 1656 р. великою поразкою османів у морській битві при Дарданеллах, яка у науці часом прирівнюється до поразки у відомій битві при Лепанто у 1571 р.³⁷

Отож однією зі складових частин у цьому великому дипломатичному проекті, що розроблявся греками й Венецією у 1655 р., були спроби о. Данила переконати шведського короля, щоб після захоплення Речі Посполитої він скерував свої війська у Константинополь³⁸. З-під Львова Богдан Хмельницький відправив о. Данила у посольстві до шведського короля до Варшави у супроводі 3000 козаків. Як свідчили Єронім Радзейовський та шведський канцлер Ерік Оксеншерна у листах до Карла X від 19 (29) жовтня 1655 р., це посольство прибуло до польської столиці, де чекало на його приїзд³⁹. Дату прибуття о. Данила до Варшави 17 (27) жовтня з ескортом у 20 чи 30 чоловік занотовував англійський посол до Карла X Едвард Ролт, який був свідком приїзду цього грецького дипломата. Згідно з повідомленням Ролта, кількатисячний загін козаків (він помилково пише лише про 2000) довів о. Данила до Вісли, не перейшовши на інший бік ріки⁴⁰.

Сам шведський король у цей час розробляв плани вирушити з-під Кракова до Королівської Пруссії для завоювання основних пруських міст: Торуня, Марієнбурга, Ельблонга і особливо Гданська. Ще однією причиною цього походу було бажання змусити бранденбурзького курфюрста відмовитися від претензій на поширення його впливів у Королівській Пруссії та укласти з ним оборонно-наступальний союз⁴¹.

³⁷ *Shaw Stanford*. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. – Cambridge; London etc., 1976. – P. 207.

³⁸ Про тенденції такої політики див.: *Wibling Carl*. Carl X Gustaf och Georg Rakoczy II. – Lund, 1891. – S. 10, 15.

³⁹ АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. XXIX. – С. 85. Про лист канцлера див.: *Wittrock Georg*. Karl X Gustaf i Polen. Krigsmålet och allianserna // Karolinska förbundets årsbok. – Stockholm, 1921. – S. 18 (прим. 1); *Kentrschynskij Bohdan*. Ukrainska revolutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656. – S. 47.

⁴⁰ “The 17th instant (тобто 17 жовтня ст. ст. – Я. Ф.) an abbat of the Greeke church (in the Cozzacks country) as an ambassador from generall Smelinske being convoyed with about 2000 Cozzacks to the bankes of the Vistula in sight of this towne, came attended hether by 20 or 30 persons, the rest of his traine being left beehind upon the other side of the river. The end of his embassy I cannot learne, but he seemeth very faire, and pretendeth a great desire of amity, and good correspondency betweene the king and his master, the truth whereof a very short time, I suppose, will discover” (*Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe / Ed. by Thomas Birch. – London, 1742. – Vol. IV. – P. 140–141 (лист Ролта до Кромвеля з Варшави 1 (11) листопада 1655 р.)).

⁴¹ Як відомо, союз бранденбурзького курфюрста з пруськими станами було укладено 12 листопада н. ст. 1655 р. у Рінську коло Торуня. Згідно з цим договором, до семи головних міст Королівської Пруссії, за винятком Гданська, електор заводив свої військові залоги, див.: *Kurbranderburgs Staatsverträge von 1601 bis 1700* / Hrsg. Theodor von Moerner. – Berlin, 1867. – No 104. – S. 192–194. З наступом шведського короля Фрідріх Вільгельм без

Вибравшись із Кракова 20 (30) жовтня, Карл X Густав прибув у Варшаву 5 (15) листопада 1655 р.⁴². Одразу ж після свого приїзду король дав аудієнцію о. Данилу, який подав Карлові Густаву відомий меморіал про організацію антиосманської ліги. Публікований лист до Олексія Михайловича також заторкує це важливе й маловивчене через нестачу джерел посольство: о. Данило пересилав цареві інформацію про свою подорож з-під Львова до Любліна й далі до шведського короля у Варшаву.

Прикметно, що на цій аудієнції з Карлом X, згідно з розповіддю о. Данила, він категорично наголошував на тому, аби шведські війська не переходили Вісли – на територію, яка мала бути за сферами впливу Війська Запорозького. “И наказал мн\ гетман говорит из; стно перед св\иским королем [:] аще он есть др; г и брат великого в(а)шего ц(а)р(с)тви4, и он бы не прошел от Вислы, потом; что есть та сторона великого в(а)шего ц(а)р(с)тви4”, – читаємо в документі. У січні 1656 р., коли о. Данило писав свій лист до Москви, ця проблема була особливо злободенною для української політики. Нагадаємо, що після укладання кенігсберзького договору з бранденбурзьким курфюрстом у січні 1656 р. шведський король знову вирушив у Корону, де розробив план не лише перейти Віслу, а й захопити у шведське панування Люблін, Замостя, Львів та інші важливі міста цього регіону⁴³.

У Варшаві о. Данило провів багато зустрічей з Єронімом Радзейовським, який, власне, поселив його на своєму дворі. Під час пізнішого судового процесу шведського короля над колишнім польським підканцлером останньому закидалося, що він так вчинив, аби ніхто не зустрічався і не вступав у розмови у Варшаві з послом від українського гетьмана⁴⁴. Публікований документ додає важливі штрихи ще й до цього епізоду. Данило Афінський писав до Олексія Михайловича, що він докоряв Радзейовському за те, що той не дотримав слова і не пішов йому служити. “А 4 том; Рад\евском; говорил, дл4 чего прест; пиль того, что ты писал к великом; ц(а)рю, и он мн\ сказал,

бою вивів свої війська до Князівської Пруссії, де 7 (17) січня 1656 р. у Кенігсберзі було укладено шведсько-бранденбурзький договір. Про особливу позицію Гданська у взаєминах з курфюрстом восени 1655 р. див.: *Saring Hans. Zwei Missionen des Danziger Syndicus Vincent Fabritius an den kurfürstlichen Hof, 1655–1656 // Zeitschrift für Westpreussischen Geschichtsverein. – 1935. – Bd. 72. – S. 99–107.*

⁴² *Carlson Fredrik Ferdinand. Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset. – Stockholm, 1855. – Del. 1: Carl X Gustaf. – S. 121.*

⁴³ Див.: *Teodorczyk Jerzy. Wyprawa zimowa Czarnieckiego 1–20 II 1656 r. Bitwa pod Gołębim // Wojna polsko-szwedzka 1655–1660 / Red. Jan Wimmer. – Warszawa, 1973. – S. 279, 291, 294; idem. Czarnieckis vinterfälttåg januari – februari 1656. Slaget vid Gołąb // Polens krieg med Sverige 1655–1660 / Red. Arne Stade, Jan Wimmer. – Kristianstad, 1973. – S. 231, 245, 247. – (Kriegshistoriska studier, 5). Про реакцію українських політиків на ці плани див.: *Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття... – С. 167–169.**

⁴⁴ АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. LXXXIII. – С. 196–197 (протокол допиту Радзейовського в Марієнбурзі у грудні 1656 р. і у лютому 1657 р.). Про це див.: *Круп'якевич І. Данило Олівеберг де Грекані, дипломат часів Хмельниччини. – С. 245; Kersten Adam. Hieronim Radziejowski. – S. 488–492.*

что де 4 собрал было людеи, а великое его ц(а)р(с)твие не прислал ко мн\ казны, что т\мь людем платит, дл4 того поддалс4 св\иском;” – читаємо в листі. Для того, щоб краще зрозуміти це місце, слід вдатися до аналізу взаємин колишнього польського підканцлера з московською владою упродовж 1654–1655 рр.⁴⁵

У листопаді 1654 р. Єронім Радзейовський дійсно писав до Олексія Михайловича про те, що хоче перейти до нього на службу. Цей лист було відправлено до Москви з Гамбурга з посланцем Карлом Вайдом (Carolo Wayd)⁴⁶. До того ж у Гамбурзі колишній підканцлер контактував з російським посольством Івана Баклановського, яке, перебуваючи у цьому місті з 8 (18) до 11 (21) грудня 1655 р., поверталось із Відня з пропозиціями Фердинанда III бути посередником для укладання миру між Москвою і Річчю Посполитою⁴⁷.

Свої взаємини з московським царем колишній підканцлер не приховував перед королівським двором Речі Посполитої, повідомляючи про них в одному зі своїх листів до польської королеви Людвіки Марії⁴⁸. Крім того, про ці плани Ян Казимир міг бути поінформованим від свого таємного агента Манаріні, який був підсланий до колишнього підканцлера і перебував наприкінці 1654 р. у Гамбурзі⁴⁹. Цілком вірогідно, що, перебуваючи в Гамбурзі у той самий час і підтримуючи відносини з Радзейовським та Манаріні, Данило Афінський також був обізнаний з такими настроями колишнього підканцлера. Вирушаючи на початку 1655 р. зі Швеції у своє посольство в Україну через Москву в супроводі того самого польського агента і українського посольства, він мав також листи до царя і від Радзейовського, в яких останній ще раз підтверджував своє бажання перейти на московську службу й питав дозволу приїхати в посольстві особисто⁵⁰.

Листопадовий лист Радзейовського 1654 р. дійшов до Олексія Михайловича лише 10 (20) липня 1655 р. Він застав царя у військовому таборі в Борисові під час походу російської армії на Вільно й Варшаву, яка у той самий час була об'єктом завоювання також і у планах шведського короля⁵¹.

⁴⁵ Про взаємини Радзейовського з Олексієм Михайловичем у цей період та участь о. Данила у цьому див.: *Kersten Adam. Hieronim Radziejowski.* – S. 362, 373–375, 631 (прим. 6).

⁴⁶ РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Стб. 1655 р. – Спр. 8. – Арк. 1–6 (відписка новгородських воєвод від 13 (23) червня, лист Радзейовського (франц.) та його переклад).

⁴⁷ Див. статейний список Івана Баклановського: Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. – СПб., 1854. – Т. III. – Стб. 241–242, 246; *Kersten Adam. Hieronim Radziejowski.* – S. 363. Карл Вайд прибув до Новгороду 13 (23) червня 1655 р.; Іван Баклановський – через тиждень, 20 (30) червня.

⁴⁸ Інформацію про зв'язок Радзейовського з королевою див. у листі Яна Лещинського до нього від 26 травня 1655 р.: Бібліотека Чарторийських у Кракові (далі – БЧ). – Од. зб. 384/IV. – Арк. 224; ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 5769/III. – Арк. 1118.

⁴⁹ АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. XXV. – С. 80 (лист Радзейовського до Карла Густава від 12 (22) вересня 1655 р.). Про це див.: *Kersten Adam. Hieronim Radziejowski.* – S. 373.

⁵⁰ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1078–1079.

⁵¹ РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Стб. 1655 р. – Спр. 8. – Арк. 12 (лист царя до Радзейовського від 12 (22) липня 1655 р.). Про плани походу Олексія Михайловича на Варшаву

Відправивши у відповідь до Гамбурга новгородця Олексія Миколаєва, той у серпні зустрівся у цьому місті лише з сином Радзейовського Станіславом (сам колишній підканцлер на той час був уже в Польщі при дворі Карла X). Миколаєв повернувся до Новгороду наприкінці грудня того самого року, не маючи, звичайно, позитивної відповіді від самого Єроніма Радзейовського⁵². Отож публікований документ засвідчує, що під час свого перебування у посольстві у Варшаві о. Данило вів бесіди (щоб не сказати більше, як сам автор про це пише у листі до царя) з колишнім підканцлером про його ще не так давні плани перейти на московську службу та про їхню актуальність станом на листопад 1655 р.

Перебуваючи в Галичині й Польщі й виконуючи дипломатичні доручення Богдана Хмельницького, о. Данило зібрав чимало інформації про становище польського короля, коронної армії, підданство Станіслава Потоцького шведському королю й наступні політичні кроки коронного гетьмана – його навернення та організацію повстання проти шведів. На підтвердження цієї інформації грецький дипломат переслав до Олексія Михайловича копію “Акта Тишовецької конфедерації” коронного війська проти шведів⁵³.

У листі Данила Афіньського знайшла своє відображення досить поширена новина про заходи, що вживалися шведським королем для завоювання Поділля: Станіслав Потоцький нібито добивався у Карла Густава “[...] повел\нь4 итти оберегать подольские стороны со вс\ми л4хами”. Відгомін цих шведських планів знаходимо й на початку 1656 р., коли Карл Густав здійснював свій марш на Замостя, Люблін і Львів. У цей час у Речі Посполитій велися розмови про те, що шведський король має намір здійснити похід на Кам’янець-Подільський (Samien Podolski) і встановити над цим містом свою владу⁵⁴.

Важливо підкреслити, що на початку 1656 р. інформація про організацію поляками військового опору Карлові X сприймалася досить серйозно у Посольському приказі. Разом з відомостями, що надходили у цей самий період

див.: Акты Московского государства / Под ред. Н. А. Попова (далі – АМГ). – СПб., 1894. – Т. II: Разрядный приказ. Московский стол. 1635–1659. – Док. 692. – С. 424; Дополнения к Актам историческим, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб., 1857. – Т. 6. – С. 444–445 (грамота царя до Карла Густава від 24 серпня ст. ст. 1655 р.). У літературі див.: *Заборовский Л. В.* Русская дипломатия и начало Первой Северной войны... – С. 47.

⁵² РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Стб. 1655 р. – Спр. 8. – Арк. 24.

⁵³ Переклад цього “Акта Тишовецької конфедерації”, що сьогодні зберігається у московському архіві, може бути саме тим документом, який було переслано о. Данилом разом з публікованим нижче листом через Федора Дмитрієва: РДАДА. – Оп. 1. – Стб. 1655 р. – Спр. 16. Публікацію польською мовою див.: *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego, a później kasztelana beckiego księga pamiętnicza* / Wyd. Antoni Zygmunt Helcel. – Kraków, 1864. – Dok. 345. – S. 784–791.

⁵⁴ *Thurloe John.* A Collection of State Papers... – Vol. IV. – P. 514 (цидула до реляції про перемогу Карла X над Стефаном Чарнецьким 8 лютого 1656 р.). Див. також лист французького посла Антуана де Люмбрєза від 11 травня 1656 р.: *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg.* – Berlin, 1865. – Bd. II. – Bd. I: Auswärtige Akten. (Frankrike) / Herausgeg. von B. Ed. Simson. – S. 96.

у Москву з інших джерел, Олексій Михайлович мав свідчення того, що Ян Казимир, повернувшись зі шльонської еміграції, збирався почати боротьбу з Карлом Густавом⁵⁵. Це формувало політичну думку московських політиків про здатність польського короля вести переговори. Через це важливість цих свідчень полягала в тому, що саме в той час у Москві перебували австрійські послы Алегретто Алегретті й Теодор Лорбах з пропозиціями посередництва імператора Фердинанда III для примирення Московської держави з Річчю Посполитою.

Ще одна причина надзвичайної ваги публікованого сьогодні листа для московського уряду в перші місяці 1656 р. полягала в тому, що о. Данило заторкував питання українсько-шведських взаємин. Паралельно з австрійськими послами у Москві на той час велися переговори зі згаданим великим шведським посольством Густава Бюлке та його товаришів. Саме у той час проблема взаємин Карла X Густава з козаками Богдана Хмельницького та наказного гетьмана Івана Золотаренка була однією з найдражливіших на зустрічах шведських послів з призначеними боярами та думними дяками Посольського приказу⁵⁶. До того ж віленський воєвода Михайло Шаховський також збирав інформацію на цю тему, і новини, переслані до Олексія Михайловича о. Данилом, зіставлялися з іншими, що доходили до Москви. У лютому 1656 р., себто приблизно у той самий час, коли до царя дійшли листи о. Данила та Федора Дмитрієва, з Вільна у Посольський приказ було переслано цілий пакет з листуванням Карла Густава, Єроніма Радзейовського з Богданом Хмельницьким та Іваном Золотаренком за вересень – грудень 1655 р.⁵⁷. У цих листах заторкувалося чимало питань, про які писав і о. Данило до Олексія Михайловича, зокрема про його посольство до Варшави. До того ж поміж цими документами був також і лист о. Данила до Івана Золотаренка з Варшави від 17 (27) грудня 1655 р., пересланий через згаданого Івана Тафларія, який приїжджав до Карла Густава від наказного гетьмана⁵⁸.

У грудні 1655 р. зі Швеції були відпущені гінці з листами до Богдана Хмельницького та Івана Виговського і з повідомленням, що о. Данила та

⁵⁵ Про інші джерела, що доходили до Москви у січні й лютому 1656 р. про піднесення боротьби поляків зі шведами і про похід Яна Казимира до Львова, крім публікованого листа о. Данила, див.: РДАДА. – Ф. 96. – Оп. 1. – Стб. 1656 р. – Спр. 3. – Арк. 1–3; Спр. 1. – Арк. 44, 124; Ф. 52. – Оп. 1. – Стб. 7164 р. (1655–1656). – Спр. 17. – Арк. 4; АМГ. – Т. II. – № 793. – С. 482.

⁵⁶ *Kentrschynskyj Bohdan*. Ukrainiska revolutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656. – S. 73–76. Публікацію російських та шведських протоколів цих зустрічей, листів та інших документів див.: *Кобзарєва Е.* Российские архивные материалы по русско-шведским отношениям середины XVII в. // *Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в.* – Док. 6–13. – М., 2007. – С. 24–45; *Dahlgren Stellan*. Sources on the Russian-Swedish Negotiations in 1655–1657 // *Ibidem*. – Doc. 8–20. – P. 74–126 (переклади документів російською мовою зі старошведської Олени Кобзарєвої).

⁵⁷ Акты ЮЗР. – СПб., 1889. – Т. XIV. – Стб. 887–896.

⁵⁸ Там само. – Стб. 893–894.

козацьких послів невдовзі мають відпустити. Відповідь Виговського на ці листи було відправлено 1 (11) січня 1656 р.⁵⁹

Згаявши два місяці у Варшаві в очікуванні відпуску, о. Данило вирушив в Україну на початку 1656 р. “А нині, щоб не скучав отець Даниїл у Варшаві, велів йому король, його милість, повернутися зі своїми листами до вашої милості”, – писав Радзейовський до Богдана Хмельницького з Торуня 8 (18) грудня 1655 р.⁶⁰ У своєму листі до Карла X Густава від 29 грудня ст. ст. 1655 р. грецький дипломат виявив бажання повертатися з Варшави через московські землі – тою самою дорогою, якою він їхав зі Стокгольма в Москву і яка зайняла йому у той час дванадцять днів⁶¹. Однак на початку січня ст. ст. 1656 р. о. Данило був ще у Варшаві й прощальний лист шведському королю (який на той час рухався маршем до Кенігсберга) він відправляв 2 (12) січня 1656 р. з обіцянкою пересилати до нього відомості про турок, татар і московитів⁶².

Наступних два тижні його подорожі з Варшави в Україну – це був саме той період, коли він писав публікований нижче лист до московського царя від 17 (27) січня 1656 р. Отож цей документ засвідчує, що, обираючи зворотну дорогу саме через теритоґрії, підвладні московській адміністрації, а не через Краків, Семигород і Молдавію, о. Данило ще у Варшаві задумував дати звіт Олексію Михайловичу про своє посольство до шведського короля від Богдана Хмельницького.

Проте за початок березня н. ст. 1656 р. маємо відомість, що у лютому якийсь грек був у Яна Казимира як посол від козаків⁶³. Зважаючи на інтенсив-

⁵⁹ *Kubala Ludwik. Wojna Szwewska.* – S. 477 (прим. 14); *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1179.

⁶⁰ Акты ЮЗР. – Т. XIV. – Стб. 890. Див.: *Яковлева Т.* Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття... – С. 166. 14 (24) грудня Карл X видав наказ варшавському губернаторові Бенгтові Оксеншерні надати конвой для о. Данила для зворотної дороги: АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. XXXIX. – С. 104.

⁶¹ АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. XLIII. – С. 109–110. Про це див. загально: *Феденко П.* З дипломатичної діяльності Данила Грека... – С. 450; *Kubala Ludwik. Wojna Szwewska.* – S. 477 (прим. 13); *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1178. Детальніший огляд з використанням цього листа: *Knös Börje. Un délégué grec au service de la diplomatie suédoise au XVIIe siècle.* – P. 439.

⁶² АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. XIX. – С. 72. У збірнику лист помилково датовано січнем 1655 р.; про цю помилку див.: *Kersten Adam. Hieronim Radziejowski.* – S. 633 (прим. 10) (“Nie jest to wina wydawcy (H. Молчановського. – Я. Ф.), oryginał [...] nosi tę samą datę. Jest to częsta pomyłka końca roku. Nie ulega wątpliwości, że list został napisany w Warszawie 2/12 I 56, a nie 55, w czasie następnego poselstwa ojca Daniela”). В історіографії з цього приводу іноді виникало непорозуміння і плутанина, коли, наприклад, вважалося, що о. Данило не возив зі Стокгольма в Україну січневі листи 1655 р. від Карла X, оскільки сам на той час нібито виїхав до гетьмана з Варшави: *Яковлева Т.* Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття... – С. 153–154. Або коли дата листа поправлялася з 2 січня ст. ст. 1655 р. на 2 лютого того самого року: *Kubala Ludwik. Wojna Szwewska.* – S. 375 (прим. 50). Про неясності зі старим і новим стилями у датуванні цих листів див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1178–1179.

⁶³ *Lettres de Pierre des Noyer secrétaire de la reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague princesse de Mantoue et de Nevers, pour servir a l'histoire de Pologne et de Suède de 1655 a*

ність українсько-польських переговорів першої половини 1656 р., це виглядає цілком правдоподібним. В історіографії, зрештою, вже висловлена думка, що цим греком був саме о. Данило, однак стверджувати це однозначно було б досить сміливо, оскільки джерело – лист секретаря Людвіки Марії П'єра де Нуайє від 2 березня н. ст. 1656 р. – його імені не подає⁶⁴. У цьому листі сказано лише, що Хмельницький послав до польського короля “грецького священика” з висловом готовності рушитися йому на допомогу після того, як п. Любовицький привезе королівські накази. Причому цей священик повідомив Янові Казимиру про п'ять посольств від різних правителів, які перебували у Хмельницького на час його від'їзду. З-поміж них він називає й посла від Карла Густава, про якого говорить у третій особі⁶⁵.

Яким чином о. Данило добирався до Богдана Хмельницького з Варшави і звідки він написав свій лист до Олексія Михайловича, достеменно невідомо. “Сам Данило мандрував дуже довго – доїхав до Чигирини тільки в березні”, – писав М. Грушевський⁶⁶. Проте вже у середині березня ст. ст. 1656 р. український гетьман знову посилав його до шведів, на цей раз уже шляхом через Молдавію і Трансільванію. Вирушав він у цю дорогу разом з Самуелем Грондським, який приїжджав у посольстві від Карла X в Україну (виїхав до Чигирини з-під Любліна близько 20 лютого н. ст. 1656 р.)⁶⁷. Дальший ітінерарій о. Данила у цій дипломатичній місії досліджено відносно добре завдяки його листу, пересланому до Богдана Хмельницького з Семигороду, а також на основі угорських та шведських документів. 8 (18) квітня він виїхав з Ясс до Семигороду, прибув у Фейервар 22 квітня (2 травня), де наступного дня отримав аудієнцію у Ракоція. З причини небезпек переїзду до Польщі та розбоїв у Краківському воєводстві (через що, як він писав, трансільванські посольства не могли перейти до шведів) о. Данило затримався у семигородській столиці, продовживши свій шлях до шведів лише через декілька тижнів⁶⁸.

1659. – Berlin, 1859. – Doc. XXXI. – P. 97. Аналіз цієї інформації див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1131.

⁶⁴ *Кобзарєва Е. И.* Дипломатическая борьба России за выход к Балтийскому морю в 1655–1661 годах. – М., 1998. – С. 77 (“Секретарь польской королевы П. де Нуайе писал о том, что Даниил, возвратившись из Швеции, приехал к Яну Казимиру”). М. Грушевський, на якого посилається дослідниця, називає цього посла лише “якимось грецьким священиком”: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1131.

⁶⁵ “Chmielnicki a envoyé un prêtre grec (курсив наш. – Я. Ф.) au roi, auquel il écrit qu'il était prêt à marcher, et qu'il n'attendait que M. Lubowicki qui lui porte les ordres de Sa Majesté. Ce prêtre dit que, lorsqu'il est parti, il y avait cinq ambassadeurs auprès dudit Chmielnicki: un du roi de Suède, un du Moscovite, un du khan, un du prince de Transylvanie et un du prince de Valachie” (Lettres de Pierre des Noyer... – Doc. XXXI. – P. 97).

⁶⁶ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1180.

⁶⁷ Там само. – С. 1180–1181. Лист Б. Хмельницького до Юрія Ракоція від 16 (26) березня 1656 р. з відомістю, що він відправляє о. Данила через Молдавію: ДБХ. – Док. 359. Листи до Карла Густава і Юрія Ракоція від 22 березня ст. ст.: Там само. – Док. 361, 362.

⁶⁸ РДАДА. – Ф. 214. – Оп. 3. – Стб. № 1636. – Арк. 622–626 (послідовність пагінації порушена). Копію, зроблену у 1920-х рр., див.: Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукопису. – № I, 15557–15561. – Арк. 178–181. Опубл.:

До Карла X Густава у Закрочимі прибув 19 (29) серпня 1656 р., залишившись на цей раз надовго у таборі шведського короля⁶⁹. Відправляючи у той самий день реляцію до курфюрста Фрідріха Вільгельма зі шведського табору, відомий бранденбурзький міністр і дипломат Георг Фрідріх Вальдек згадував, що архімандрит Данило приїхав до Закрочима з пропозицією надати козакам шведську протекцію. “[...] інакше вони змушені будуть піддатися татарам і туркам”, – писав Вальдек⁷⁰. І хоч цей дипломатичний прийом був досить поширений в українській політиці з часів переговорів з Росією, зокрема у 1653 р., проте в офіційних протоколах аудієнції о. Данила у Карла X від 19 (29) серпня 1656 р. такої пропозиції не зустрічаємо⁷¹. Подібні відомості Вальдека слід сприймати, як чутки, що їх він збирав, не перевіряючи достовірність. Можна навести, наприклад, його інші такі самі непевні новини у листі до Фрідріха Вільгельма від 18 вересня н. ст. 1656 р., згідно з якими через віддаленість Карла Густава у Швеції козаки виявляють більшу схильність триматися Бранденбурга-Пруссії⁷².

У цей період, восени 1656 р., грецький дипломат знову перейшов на службу до шведського короля, а пізніше до курфюрста. Він розстригся з чернецтва, отримавши 2 (12) вересня 1656 р. у Фрауенбурзі в Пруссії привілей від Карла X на володіння маєтностями в околицях Гданська, що раніше належали єзуїтам, а також нобілітаційний лист від 11 (21) вересня 1656 р. та шляхетський герб⁷³. Непересічна активність о. Данила у дипломатії того часу

Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1186–1189. 7 (17) червня датовано лист о. Данила з Трансильванії до Карла X: АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. LI. – С. 119–120. Див. також: *Knös Börje.* Un délégué grec au service de la diplomatie suédoise au XVIIe siècle. – P. 440–441.

⁶⁹ Цитата з листа Карла X до Еріка Оксеншерни про аудієнцію: *Carlson Fredrik Ferdinand.* Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset. – Del. 1. – S. 210 (прим. 2).

⁷⁰ *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg.* – Berlin, 1884. – Bd. VIII. – Bd. V: Politische Verhandlungen / Herausgeg. von Bernhard Erdmannsdörffer. – S. 89 (лист Вальдека з Закрочима, 29 серпня н. ст. 1656 р.).

⁷¹ АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. LX. – С. 133–137. Див. також: *Феденко П.* З дипломатичної діяльності Данила Грека... – С. 451 (прим. 40), 453.

⁷² *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg.* – Bd. VIII. – Bd. V. – S. 96 (“Die Kosaken lassen sich verlauten, dass wegen Abgelegenheit des Königs in Schweden sich lieber an E. Ch. D. halten wollen [...]”).

⁷³ Публікацію тексту нобілітації (латин.) зі стокгольмського архіву див.: *Knös Börje.* Un délégué grec au service de la diplomatie suédoise au XVIIe siècle. – P. 442–444 (прим.). Автор здійснив також фоторепродукцію та геральдичний опис герба Данила Олівеберга: “Comme nom noble le roi lui donne celui d’Oliveberg, c’est-à-dire Montagne des oliviers, et comme blason un écu écartelé: au canton du chef dextre une chouette à couleur naturelle sur un champ vert, au canton de la pointe dextre un lion sur un champ rouge, au canton du chef sénestre un coq rouge sortant d’un champ jaune et au canton de la pointe sénestre un cheval blanc sur cheval blanc sur un champ violet, le bouclier étant ouvert et grillagé en couleur de fer, au-dessus une couronne dorée et du timbre surgit une montagne des oliviers”. Земельними наділами були маєтність Suchov і два села – Великі й Малі Чапельки, що перед тим

і неординарність його фігури викликала розголос цієї події, про яку писалося, зокрема, й у головній лондонській газеті “Mercurius Politicus”: “Отець Данило, посол від Хмельницького, що зараз зветься іменем Олівеберг, був нагороджений й. м. шведським королем гербом і деякими землями”, – передавали листопадові новини 1656 р. з Гамбурга на шпальтах цього видання⁷⁴.

Про цей епізод – перехід від гетьмана до Карла Густава – відомо небагато. У листопаді 1656 р. Хмельницький писав до шведського короля, допитуючись, чому той не відпускає о. Данила у зворотну дорогу⁷⁵. Адже, відправляючи у липні о. Данила до Карла Густава, сам український гетьман сподівався його повернення приблизно наприкінці вересня н. ст. 1656 р.⁷⁶

У цей самий час на засіданні риксроду, що відбулося у Стокгольмі 3 (13) листопада 1656 р., дійсно говорилося про велику потребу відправки о. Данила в Україну разом з послом Терншільдом. Однак, як зазначалося у протоколах, грека й далі тримали у Пруссії, оскільки “[...] шляхи все ще настільки непевні, що ніхто не наслідиться відправити його в дорогу [...]”⁷⁷. Ще одне пояснення причин затримки о. Данила у шведському таборі зустрічаємо у новинах, що доходили до папського нунція Відоні. В одній з його реляцій згадувалося, що цього посла не відпускають через те, що не можуть знайти відповідних коштів на зворотну дорогу⁷⁸. Проте причини того, що о. Данило залишався у шведському таборі, мали б бути набагато глибшими, оскільки, як ми бачили, саме у вересні 1656 р., себто після приїзду до Карла Густава, він отримав від шведів нобілітаційний лист і надання на маєтності. Це мало б пов’язуватися з тим, що на той час цей грецький дипломат перейшов уже на службу до Швеції.

У кожному разі, які б не були причини затримки о. Данила у Карла X восени 1656 р., в одному джерелі згадується, що дозвіл на його перехід до шведів він отримав таки від самого українського гетьмана. Відомість про це

належали єзуїтам (Ibidem. – P. 443). Опис герба див. також: *Tchentsova Vera. Les Grecs à l'époque baroque entre Première, Seconde et Troisième Rome...* (у друці).

⁷⁴ “Father Daniel Ambassador from Chimilinsky, Generall of the Cossacks, is now called by the name Olivenberg, and hath bin regalised by his Majesty of Sweden with a coat of Arms and some lands [...]”. Далі про перебування його в Марієнбурзі, звідки він знову мав їхати в посольстві до Б. Хмельницького (Mercurius Politicus, Comprising the sum of all Intelligence, with the Affairs and Designs now on foot in the three Nations of England, Scotland, & Ireland. – [London,] 1656. – No. 338: Novemb., 27– Decemb., 4 [O. S.]. – P. 7419–7420). Див. також: *Федорук Я.* Лондонська газета “Mercurius Politicus” 1655–1657 років про Україну і козаків // *Ukrainica Petropolitana: Сб. научн. тр.* – СПб., 2008. – Вып. 2. – С. 88.

⁷⁵ ДБХ. – Док. 416. – С. 543–544; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1294–1295.

⁷⁶ На дорогу до Карла X і назад у Чигирин Хмельницький давав о. Данилові, за власним зізнанням останнього на аудієнції у шведського короля 19 (20) серпня 1656 р., десять тижнів, половина з яких на той час уже минула: АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. LX. – С. 136.

⁷⁷ Svenska riksrådets protokoll. – Del. XVI. – S. 675.

⁷⁸ *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ukrainae illustrantes (1550–1850) / Colleg. P. Athanasius G. Welykyj. – Romae, 1963. – Vol. VIII: 1652–1656. – № 4074. – P. 311.*

зустрічаємо в інструкції Густаву Лілієнкроні у Чигирин від 10 (20) квітня 1657 р., у якій шведський король писав, що цього дипломата призначено шведським резидентом у Молдавії “[...] після того, як Хмельницький дав йому відставку й дозвіл, щоб за його посередництвом всіляко переконувати й спонукати молдавського господаря до згаданих дій (себто до виступу проти Польщі. – Я. Ф.) [...]”⁷⁹.

Таким чином, незважаючи на таємні від шведського короля та українського гетьмана зв'язки о. Данила з Олексієм Михайловичем упродовж 1654–1656 рр., “московська служба” йому все ж не вдалася. Наприкінці лютого – на початку березня н. ст. 1657 р. у польсько-литовському суспільстві говорилося про якісь завдання від Богдана Хмельницького до курфюрста Фрідріха Вільгельма, що передавалися через нього⁸⁰, а у квітні того самого року грецький дипломат уже виїжджав у Чигирин разом з Густавом Лілієнкроною для укладання українсько-шведського договору⁸¹.

Після повернення о. Данила на службу до шведського короля цар не забув йому обітниць, складених – як випливає з публікованого листа – під Могильовом у червні 1655 р. З кінця 1657 р. у Посольському приказі вимагали від Івана Виговського видати цього дипломата у разі, якщо він приїде до Чигирин у посольстві від Карла Густава. Восени того року в інструкції Богданові Хитрово, послові до Виговського, наказувалося поставити цю вимогу перед новим гетьманом, “кого оберут”. Інструкція стверджувала, що у разі приїзду Данила Афінського в Україну гетьман мав би його затримати, відписавши про це в Москву, оскільки “присылан бывал он для лазутчества и мноую ссору чинил”⁸².

В історіографії іноді дійсно можна зустріти твердження, що, коли о. Данило перебував на службі в Богдана Хмельницького, то він обстоював інтереси не стільки України, скільки Швеції, а у 1657 р. він уже не мав довір'я в українського уряду⁸³. Або що він взагалі був шведським шпигуном⁸⁴. Помилковим можна також вважати твердження, що о. Данило був “польським шпигуном”,

⁷⁹ АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. XCIV. – С. 266 (п. 18).

⁸⁰ РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Стб. 1657 р. – Спр. 2. – Арк. 172; Спр. 29. – Арк. 1.

⁸¹ Conrad Jacob Hildebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656–1658) / Herausg. von Franz Babinger. – Leiden, 1937. – S. 108. Український переказ діарія з розлогими цитатами, що було здійснено за джерелом з архіву у Щеціні незалежно від цього видання Бабінгера, див.: *Оляничин Д.* Опис подорожі шведського посла на Україну 1656–1657 р. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1937. – Т. 154. – С. 64. Про перебування о. Данила в Мальборку на початку березня н. ст. 1657 р.: АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. LXXXVIII. – С. 214–216. Див. також: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1333, passim.

⁸² Акты ЮЗР. – Т. IV. – Док. 58. – С. 99.

⁸³ *Степанков В.* Становлення розвідки й контррозвідки та їх роль у боротьбі за незалежність України у середині XVII ст. (1648–1657 рр.) // *Сідак В. С., Степанков В. С.* 3 історії української розвідки та контррозвідки: (Нариси). – К., 1995. – С. 84.

⁸⁴ *Grönebaum F.* Frankreich in Ost- und Nordeuropa. Die französisch-russischen Beziehungen von 1648–1669. – Wiesbaden, 1968. – S. 23, 139 (прим. 132). – (Quellen und Studien zur Geschichte des Östlichen Europa, 2).

висловлене на підставі хибного ототожнення цього діяча з Манаріні, який, як згадувалося, дійсно був агентом польського короля⁸⁵.

Подібні висновки можна вважати дуже поверховими і такими, що вивирають окремі факти з загального контексту і не враховують усіх обставин діяльності цього дипломата. Вони відтінюють справжні цілі, що їх ставив перед собою Данило Афінський у своїй дипломатичній діяльності, – усіма можливими засобами знайти в Європі військову та дипломатичну підтримку для збройного виступу греків проти Османської імперії. На противагу їм можна навести, наприклад, інше згадане вже твердження, що Данило Афінський перейшов на шведську дипломатичну службу з дозволу українського гетьмана⁸⁶.

Проте не варто дивуватися, що цей історичний діяч викликає такі контроверсійні оцінки в дослідників. Усе його відоме нам життя було сповнене дипломатичних інтриг та несподіваних поворотів долі. І зрозуміло, що, перебуваючи одночасно на службі у кількох правителів, він мав більше шансів досягнути успіхів у здійсненні такого надзавдання у міжнародній політиці, яким було визволення Греції від панування Османської імперії. У своєму насиченому листуванні з християнськими правителями та впливовими політиками Данило Афінський не проминав нагоди наголошувати на небезпеках, які європейський світ повинен був очікувати від сусідства зі Стамбулом. Сам Виговський, наприклад, відповідав московському послові на його репліку про “лазутчество” Данила, що “раніше ми жодних пліток не слухали і в майбутньому не будемо слухати”. При цьому гетьман додавав, що у разі, якщо цей грек дійсно приїде робити “ссору”, то видасть його цареві⁸⁷.

Проте, незважаючи на подібні запевнення Олексія Михайловича в тому, що Данила Олівеберга (як він підписувався після розстриження з чернецтва) можуть видати Москві, Іван Виговський у часи свого гетьманування був далекий від такої думки. Поодинокі джерела фіксують розвиток довірчих взаємин українського гетьмана й цього дипломата упродовж наступних двох років після смерті Богдана Хмельницького. Посольства о. Данила від шведського короля в Україну не припинялися у середині й другій половині 1658 р.⁸⁸ Під датою 9 (19) жовтня 1658 р. до нас дійшов лист Данила Олівеберга (Daniel Oliveberg) до Карла X з табору українського гетьмана під Фідрівкою, у якому він радив шведському королю укласти мирний договір з Яном Казимиром і прислати на допомогу Виговському шведські війська проти Москви⁸⁹. Наступного року за поданням гетьмана цей грек отримав шляхетську нобілітацію постановою шеститижневого надзвичайного сейму

⁸⁵ Кобзарева Е. И. Дипломатическая борьба России за выход к Балтийскому морю в 1655–1661 годах. – С. 73 (також покажчик осіб на с. 293).

⁸⁶ Феденко П. З дипломатичної діяльності Данила Грека... – С. 443; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття... – С. 308.

⁸⁷ Акты ЮЗР. – Т. IV. – Док. 58. – С. 99.

⁸⁸ Див., напр., лист курфюрста Фрідріха Вільгельма до польської королеви Людвіки Марії від 29 липня (8 серпня) 1658 р.: *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg.* – Bd. VIII. – Bd. V. – S. 286.

⁸⁹ АЮЗР. – Ч. III. – Т. VI. – Док. СХХV. – С. 359–360.

у Варшаві (17 березня – 30 травня 1659 р.) разом з іншими представниками Війська Запорозького у зв'язку з підтвердженням Гадяцької угоди⁹⁰.

Інший публікований документ – це лист грецького дипломата, який часто виконував посольські доручення від грецьких церковних ієрархів, у Москву. За вересень 1655 р., зокрема, відомий його приїзд до Москви з грамотами від вифлеємського митрополита⁹¹. Згідно із заголовком публікованого документа, лист було подано царю 15 (25) лютого 1656 р.: “Перевод з греческого писма, что подал греченинь Ѳедор Дмитриевъ. г8с [164] с(од) еврал4 въ “j [15] Ѳ(ε)н(ь)”.

Порівнюючи цей документ з попереднім листом о. Данила, підкреслимо, що його інформаційна цінність про політичні події того часу набагато менша. У ньому маємо справу лише з інформацією про посольство від семигородського князя Юрія Ракоція до сілістрійського Сіяуша паші, який збирав свої війська у Сілістрії і Валахії, за жовтень 1655 р. У цьому повідомленні відображено, мабуть, відгуки подій, що розвивалися у придунайських князівствах у зв'язку з повстанням сейменів, придушеним у липні 1655 р. спільними зусиллями правителів Семигородського князівства, Молдавії та Валахії за підтримки сілістрійського паші⁹².

Наступні два повідомлення у листі Дмитрієва є досить загального характеру. Вони не відображають справжнього стану речей у міжнародній політиці і є лише звичайними розмовами, поширеними у той час. Це новини про те, що восени 1655 р. імператор Фердинанд III виступив зі своїми військами проти шведського короля, а семигородський князь натомість готує своє вторгнення у володіння Габсбургів.

У першому випадку маємо поширену у той час чутку про те, що у зв'язку зі втечею Яна Казимира до Сілезії військові дії шведів у Польщі автоматично перенесуться до Габсбурзької імперії. З листа Яна Амоса Коменського від 4 серпня н. ст. 1655 р., наприклад, відомо, що шведський король, натхнений своїми нечуваними успіхами, висловлювався за те, щоб австрійський імператор відправив свої війська на допомогу Янові Казимиру. У такому разі, згідно з Коменським, можна було без вагань розпочати війну з Австрією, аби поряд з Польщею підкорити й інший центр католицького світу⁹³. До такого

⁹⁰ Volumina legum. – Petersburg, 1859. – Vol. 4. – S. 304 (“Indygenat Daniela Oliwemberka”).

⁹¹ Бантыш-Каменский Н. Н. Реестры греческим делам Московского архива Коллегии иностранных дел. Российский государственный архив древних актов. Фонд 52. Опись 1 / Отв. ред. Б. Л. Фонкич. – М., 2001. – С. 121 (отримати цю справу в архіві не вдалося, оскільки вона перебуває у поганому стані й не змікрофільмована).

⁹² Про скаргу українського посольства у Стамбулі у липні 1655 р. про розгром сейменів, яких нібито можна було б використати у війні проти поляків, див.: Demény Lidia. Освободительная война украинского народа 1648–1654 годов и Юго-Восточная Европа // Revue des études sud-est européennes. – Bucureşti, 1974. – Т. XII. – № 4. – Р. 518; Заборовский Л. В. Великое княжество Литовское и Россия во времена польского Потопа (1655–1656 гг.): Документы, исследование. – М., 1994. – С. 162.

⁹³ Феденко П. Політичні пляни Я. А. Коменського та Україна // Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі: Науковий збірник. –

кроку Карла X наполегливо штовхали Кромвель і Мазаріні, які, уклавши між собою у жовтні 1655 р. союз, почали спільні військові дії проти іспанських Габсбургів. Фердинанд III у цьому конфлікті підтримував, ясна річ, іспанського короля Філіпа IV й відправляв для нього свої війська.

Отож новини такого характеру були надзвичайно перебільшеними. Шведський король не піддався на провокативні переконання англійців і французів, які відвертали його від головного завдання у війні з Річчю Посполитою: заволодіти балтійським узбережжям і утримувати монополію на розвиток торгівлі на Балтійському морі. Австрія, зі свого боку, також не була зацікавлена порушувати Вестфальський мир 1648 р. й починати війну зі Швецією, рятуючи таким чином поляків з їхньої руїни, в якій вони опинилися у другій половині 1655 р.

Сам Олексій Михайлович сприймав інформацію щодо шведсько-австрійського конфлікту з особливим інтересом. Московський цар розраховував, що Фердинанд III, допомагаючи укласти польсько-московський союз, також підтримає спільну війну Росії і Речі Посполитої зі Швецією. Про це московські бояри допитувалися під час переговорів не лише з австрійськими послами Алегретті й Лорбахом у Москві у грудні 1655 – травні 1656 рр., а й з польським послом Петром Галінським, коли той у квітні 1656 р. приїжджав до Москви, щоб укласти перемир'я між Яном Казимиром та Олексієм Михайловичем⁹⁴. Однак, отримавши від своїх інформаторів новини про те, що “[...] *цесарскои востал на св\иского корол4*”, Федір Дмитрієв поставився не критично до цього й поспішив переслати цареві це фальшиве повідомлення як достовірне.

Те саме стосується новин, що зустрічаємо у його листі, про готовність Юрія Ракоція виступити війною проти Австрії (себто ввести свою армію на територію габсбурзької Угорщини). Це правда, що після вторгнення Карла X Густава до Польщі семигородський князь думав про внесення корективів у свою зовнішню політику. Однак всупереч розрахункам європейських політиків, які надіялися, що Юрій Ракоцій приєднається до антигабсбурзької коаліції, семигородський князь все більше приглядався до можливостей здійснити вторгнення у Польщу і заволодіти польською короною.

В останніх місяцях 1655 – на початку 1656 рр. семигородський князь дуже інтенсивно збирав свою армію. Загальне передчуття небезпеки з цього

Прага, 1932. – Вип. II. – С. 395 (“*Optare, ut Caesar se immisceat, nempe ad occasionem inveniendam illius adoriendi provincias*”). Див. також: *Дяденков М. Ф.* Коменський і визвольна боротьба українського народу XVII ст. // *Радянська школа.* – 1946. – № 3. – С. 32.

⁹⁴ РДАДА. – Ф. 32. – Оп. 1. – Стб. 1656 р. – Спр. 4. – Арк. 98, 165, 173; Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. – Т. III. – Стб. 399–401, 411, 413. Див. також реляцію Лорбаха про це за січень 1657 р.: *Шварц И., Аугустинович К.* Отношения Габсбургов с Россией и Украиной в период международного кризиса середины XVII в. // *Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в.* – Док. 7. – С. 251. Про вивідування такої інформації в Посольському приказі у Галінського див.: РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Стб. 1656 р. – Спр. 12. – Арк. 56–57.

боку Фердинанд III мав також і тому, що Юрій Ракоцій або його син Ференц були претендентами на польську корону, які мали впливову підтримку в середовищі політиків Речі Посполитої (зокрема, у коронного маршалка Юрія Любомирського). Розвиваючи свої взаємини з Семигородом у другій половині 1655 р., політики Речі Посполитої намагалися вплинути у такий спосіб на імператора щодо його позитивного рішення про збройну підтримку проти шведів.

Така польська політика впливів на Австрію набирала особливо великого розвитку упродовж перших місяців 1656 р. Критичний для Яна Казимира час настав у жовтні й листопаді 1655 р., коли після листопадової таємної наради сенаторів в Ополі до Відня було відправлено ленчицького воєводу Яна Лещинського з настійливим проханням про допомогу. Однак відповідь імператора полякам від 5 січня 1656 р. розвіювала будь-які надії на війну Австрії зі Швецією⁹⁵. Отож у 1656 р. польські політики своїми взаєминами з Семигородом і далі здійснювали політичний тиск на віденський двір і навпаки – інтенсивними й частими посольствами до Відня шукали впливів на Юрія II Ракоція.

На початку 1656 р. польське суспільство було сповнене чутком про наміри семигородців об'єднатися зі шведами саме проти Фердинанда III – ще, мовляв, батько князя, Юрій I Ракоцій, допомагав Густаву Адольфу проти Австрії⁹⁶. Англійські й французькі дипломати, як знаємо, також докладали до цього своїх зусиль на переговорах зі шведами, розраховуючи на перенесення шведської війни до Австрії після підкорення Карлом Густавом Речі Посполитої.

Такі події разом з військовими приготуваннями семигородського князя були підставою для тих розмов, що поширювалися у різних країнах Європи й дійшли до інформаторів грека Федора Дмитрієва, а через нього були передані Олексієві Михайловичу.

* * *

Публікація документів здійснюється зі збереженням усіх особливостей російського скоропису XVII ст., за винятком регулювання великих і малих літер, а також пунктуації, зведеної в основному до сучасних норм. У круглих дужках розшифровано скорочення, що були вжиті у словах, у квадратних дописано вставки упорядника (уточнення імен і прізвищ, арабські числа, вправлення описки в одному слові та ін.). Виносні літери позначено курсивом, збережено титли над тими літерами, що мають значення чисел. Вертикальною рисою (|) позначено краї рядків у рукописі, двома косими (//) – кінцівки аркушів.

Текстологічні коментарі подано у підрядкових примітках. Ситуативні коментарі написано лише до тих місць, які залишилися поза увагою у передмові.

⁹⁵ Див. листи Яна Лещинського з Відня до примаса Андрія Лещинського і канцлера Стефана Корицінського про його оцінки австрійської політики кінця 1655 – початку 1656 рр.: БЧ. – Од. зб. 384/IV – Арк. 352–370.

⁹⁶ ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 227/II. – Арк. 15.

Це, переважно, сюжети, що безпосередньо не стосуються біографії Данила Афінського. Особливий наголос при цьому зроблено на взаєминах Швеції з Австрією, Англією, Об'єднаними Провінціями, Данією, Семигородським князівством і Османською імперією восени 1655 р., чий посольства за той період до Карла X Густава перелічує у своєму листі о. Данило.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

(арк. 7) Перевод з греческого писма, каково писалъ | ко г(осу)д(а)рю ц(а)рю і великом; кн(4)зю Алеѳ\ю Михаило|вичю всеа Велики4 и Малы4, и Б\лы4 Росіи | самодержцу* архима|рит Данило о литовских вест4х в н(ы)нешнем | во г8д-м [164] году ѳевр(ал)4 въ "j [15] де(нь). |

Б(о)жиею м(и)л(ос)т(и)ю и бл(а)годатию Всемогуца2(о) | великом; г(осу)д(а)рю і ц(а)рю і великому кн(4)зю Алеѳ\ю | Михаиловичю всеа Велики4 и Малы4** | Росіи самодержц; . \$кож аз твоим | хот\нием и мысломъ*** кл4лс4 и рекъс4 | служити великому твоєму ц(а)р(с)твию добро | и в\рно июн4 въ к" [25] де(нь) под Могилевымъ | в таборах великого в(а)шего ц(а)р(с)тви4 перед | бо4риномъ и перед г(оспо)д(и)номъ Лариономъ | Дмитревичем [Лопухиным] во врем4, какъ работникъ | великого в(а)шего ц(а)р(с)тви4 Богдан Хмель|нитцки гетман Воиска Запорожского какъ | послал нас з [Кондратом] Б; рлаемъ итти нам в св\иск; ю | землю. И не было врем4, и какъ воротилс4 | назад, гетман; показалос4 досадно. | І в кое врем4 пришли мы в Леполи, послал нас // **(арк. 8)** гетманъ под Люблинь, а оттол4 мн\ изволилъ | итти мн\ посланцом к тихомирном; королю | св\иском;. И наказал мн\ гетман говорит | из; стно перед св\иским королем [:] аще он | ест др; з и брат великого в(а)шего ц(а)р(с)тви4, | и он бы не прошел от Вислы, потом; что ест | та сторона великого в(а)шего ц(а)р(с)тви4. | И також 4 пришол в Варшав; , и прин4л | мен4 с великою честию и любовию і рекс4 | сотворити и обовсемъ, что к нему писал гетманъ, | і из; стн; ю р\чь приказывал. |

О сѣмъ б; ди в\домо, великии ц(а)рю і г(осу)д(а)рю, | что [Станислав] Пототцкои пришел со многими л4хами | и бил челомъ св\иском; королю и кл4лс4 ему, | что быт ; него под его повел\ньемъ | со вс\ми своими м\стами. И св\искоі | король честь ем; болш; ю воздалъ | і многие дары ем; даровал. И потом | прошал ; него, корол4, повел\нь4 | итти оберегать подолские стороны | со вс\ми л4хами. И какъ оттоле пошол | под Люблинь, собрал воиско и гд\ нашолъ | св\иских людей, злою смертию их ; мертвил | и сов\т ; чинил со вс\ми л4хами и написал // **(арк. 9)** сѣи сов\тъ и послал повсюд;. И то4* писмо я5*, меншиі | раб великого в(а)шего ц(а)р(с)тви4, с великимъ | промысломъ вр; чил сѣб\ в р; ки и посылаю | к великом; твоєм; ц(а)р(с)твию, чтоб в\домъ | былъ их сов\т, безбожных пол4ков. А св\искои | король, слыша так; ю причин; , хот\ль | послат воиско под Люблинь і 4 ем; , королю6*, говорилъ, |

* Далі закреслено: "из Ц(а)р4града".

** Далі у царському титулі пропущено: "и Б\лыя".

*** Так у рукописі; можливо, потрібно "помысломъ".

4* Далі закреслено: "4".

5* Фраза "писмо 4" дописана над рядком.

6* Слово дописане над рядком.

что та сторона естъ великого ц(а)р4 н(а)шего | Але8\4 Михайловича и великое ево ц(а)р\ствие им\ет сил; не токмо Пототцкого | разорити, но тыс4ча тыс4чми и тмы тмами. | И потом; он не послал. А пол4ки слав4т, | что [Ян] Казимер идет с великим воускомъ | на св\иских і им\ет с собою татар и молдавских, и м; т4нских, і венгерских. І в Варшаве | н(ы)не ім\ют вели[к]и страх, потом; что они | немногие люди, а король отшоль оттоле*.¹ | Посемъ б; ди в\домо великий ц(а)рю, | что св\иской король вз4л пр; ские стороны | Тарон** и Малбор без бою. А н(ы)не стоит он | под Елимьблоем², а с собою им\ет Радиевског(о) | и держит ево в великой чести дл4 того, | что ево посылает наперед себ4 і в т\хъ | странах наговаривает, и по ево наговору // (арк. 10) притекают тамошныя страны люди и поклон4ютца св\иском; королю. А 4 том; Рад\евском; говорил, дл4 чего прест; пиль | того, что ты писал к великом; ц(а)рю, и он мн\ | сказал, что де 4 собрал было людем, а великое его | ц(а)р(с)твие не прислал ко мн\ казны, | что т\мъ людем платит, дл4 того под\далс4 св\иском; . И еще б; ди | в\домо, великий ц(а)рю, что виниц\иской помирилс4 с т; рскимъ, а Казимер обещаетца | ем; дать казн; , чтоб ем; помогали. І как | пров\дал св\иской король, готовить | послал посла к персицком; . А о томъ | 4 пров\дал подлинно, что хочет впр4мь | послат. Посемъ в\домо чиню, много\л\тныи ц(а)рю, что ; св\иского корол4 были | послы цесарского и аглинского корол4, | и галанские, і венгерские, и т; рские, і дат\цкие³. А сие письмо Казимерово и сов\т | Пототцкого, что посылаю к великом; | в(а)шем; ц(а)р(с)твию, поимали близ Люблина, | что везли к Пототцком; . Тако и 4 яко мен- // (арк. 11) шиї и в\рныи раб о то многа хот\л есми | в\домо ; чинит обовсемъ, сколько возмог; . | А н(ы)не, тихомирныи ц(а)рю, аще и подлинно | похочет Казимер итти, толко св\иские люди | пошли за ними ево сыскиват. А 4 видел | подлинно грамот; св\иского корол4, | что послал в Варшав; к своем; начал\ном; ч(е)л(о)в(е)к;⁴, что он, король, самъ готов | итти в Варшав; . Посемъ поклон4юс4 великом; твоем; ц(а)р(с)твию***. | М(ес4)ца генвар4 въ •j[17] де(нь) | л\та от Р(о)ж(дес)тва Хр(ис)т(о)ва ааһпқ [1656] з(ода). |

А вниз; припис [:] великого самодержав\ного ц(а)р(с)тви4 в(а)шего меншии раб Данил | архимарить из Аѳина Грека.

РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Стб. 1656 р. – Спр. 3. – Арк. 7–11. Дописка на звороті арк. 7: “Г(осу)д(а)рю чтено и бо-ром, | і вверх; списано”.

№ 2

(арк. 12) Перевод з греческого писма, что подал грече\нинь Феодор Дмитриевъ. г8д [164] з(од) еврал4 | въ “j [15] д(е)н(ь).

Бл(а)гочестивом; Б(о)гомъ соблюденном; | тихомирном; великом; г(осу)д(а)рю ц(а)рю і великому | кн(4)зю Але8\ю Михайловичю всеа Велики4 | і Малы4, и Б\лы4 Росиї самодержц; | рабский поклон4юс4 великом; в(а)шем; | ц(а)р(с)твию и в\домо даю. Пиш; т люди | мои из м; т4нские земли, что венгерской | король послал своего ближнего ч(е)л(о)в(е)ка | к селистр\иском; паш\ в окт4бр\ м(ес4)це | збирает ратных людем, а дает имъ на | м(ес4)ць по два р; бли. И он де собралъ | в Селистр\е и около Д; на4 четыре | тысячи четыреста ч(е)л(о)в(е)къ, да в м; т|4нскои земл\ четыреста ч(е)л(о)в(е)къ. А гово|р4т, что цесарской востал на св\иского |

* Слово дописане над рядком.

** Перед словом закреслено літери “га”.

*** Далі закреслено: “из Ц(а)р4\града”.

Два листи архімандрита Данила Афінського і Грека Федора Дмитрієва . . .

корол4. А ем; б, венгерском; королю, | итти с воиском на цесар4 без него, о том | ко мн\ пиш; т. А 4 раб твои в\домо | ; чиню великом; твоєму ц(а)р(с)твию. |

А внизу припис [:] в\рныи раб ц(а)р(с)тви4 твоего Оедор | Дмитреев покла- н4юс4.

РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Стб. 1656 р. – Спр. 3. – Арк. 12. Дописка на звороті: “Г(осу)д(а)рю чтено и бо- ром”.

КОМЕНТАРІ

1. “І в Варшаві н(ы)не ім\ют вели[к]и страх, потом, что они немногие люди, а король отшоль оттоле”. – У січні й лютому 1656 р. Карл X Густав рушився з Королівської Пруссії через Варшаву до Любліна, Замостя і далі військовим рейдом до Перемишля, Ярослава, Сандомира. Головною метою цієї операції було перешкодити Янові Казимирові повернутися в Польщу з Сілезії. У перших місяцях 1656 р. польський король, добравшись до Львова, планував здійснити наступ на відвоювання Варшави і розраховував при цьому отримати військову допомогу від Богдана Хмельницького і Мегмед Гірея IV. Однак, втративши головні надії на підтримку цієї акції козаками, 26 квітня н. ст. 1656 р. він вийшов зі Львова й рушився до польської столиці. Битва за Варшаву відбулася 27 червня – 1 липня н. ст. й завершилася капітуляцією шведського гарнізону. Див.: *Carlson Fredrik Ferdinand. Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset.* – Stockholm, 1855. – Del. 1. – S. 144–157, 166; *Kersten Adam. Stefan Czarniecki 1599–1665.* – Warszawa, 1963. – S. 258–302; *Nagielski Mirosław. Bitwa pod Warszawą 1656.* – Warszawa, 2007. – S. 55–60.

2. “[...] св\искои король вз4л пр; скиє стороны Тарон и Малбор без бою. А н(ы)не стоит он под Елимъблоєм[...]”. – Перебуваючи восени 1655 р. у Варшаві, Данило Афінський повинен був мати добрі відомості про справи в Королівській Пруссії. Однак у цьому місці він посилав у Москву неточну інформацію. Станом на середину січня ст. ст., коли писався його лист, шведи завоювали лише Торунь та Ельблонг – 24 листопада (4 грудня) і 11 (21) грудня 1655 р. відповідно. Мальборк піддався тільки 6 (16) березня 1656 р. Причому на допомогу обложеним у місті гданчани відправили 2000 пішого й кінного війська, проте воно вирушило в дорогу занадто пізно.

Про наступ Карла X у Королівській Пруссії у листопаді – грудні 1655 р.: *Pufendorf Samuel. De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis commentariorum libri septem.* – Norimbergiae, 1696. – P. 99–100, 135–136; *Carlson Fredrik Ferdinand. Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset.* – Stockholm, 1855. – Del. 1. – S. 124–125, 135 (прим. 1); *Erdmannsdörffer Bernhard. Deutsche Geschichte vom Westphalischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friederichs des Grossen 1648–1740.* – Darmstadt, 1962. – S. 231; *Opgenoorth Ernst. Friedrich Wilhelm der Grosse Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie.* – Frankfurt; Zürich, 1971. – T.1: 1620–1660. – S. 319–323.

Про допомогу з Гданська для обложеного Мальборка: *Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe.* – London, 1742. – Vol. IV. – P. 596, 597, 631; *Cieślak Edmund. Wojskowo-polityczne i gospodarcze znaczenie Gdańska w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660 // Wojna polsko-szwedzka 1655–1660 / Red. Jan Wimmer.* – Warszawa, 1973. – S. 371; *idem. Gdańsk military-political and economic role under polsk-svenska kriget 1655–1660 // Polens krieg med Sverige 1655–1660 / Red. Arne Stade, Jan Wimmer.* – Kristianstad, 1973. – S. 141.

3. “[...] ; св\иского корол4 были послы цесарского и аглинского корол4, и галанские, і венгерские, и т; рские, і датские”. – Ще один посол до шведського короля, який у той самий час перебував у Варшаві й якого о. Данило не згадав у цьому переліку, був від бранденбурзького курфюрста – Христіан Ернст Пудевільс. Відправився від Фрідріха Вільгельма з Пройсмарка (Preuschmark; сьогодн. Przesmark) 4 жовтня н. ст. 1655 р. Приїхав у Варшаву 9 жовтня, коли Карл X був ще під Краковом. Прочекавши кілька тижнів, поїхав назустріч королю шляхом на Сандомир після зустрічі зі шведським канцлером Еріком Оксеншерною. Аудієнцію у Карла Густава отримав у шведському таборі 11 листопада, після чого вирушив разом з ним знову до Варшави. Відпущена аудієнція 20 листопада під час походу короля на Торунь (див. посольський звіт Пудевільса від 27 листопада 1655 р.: *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*. – Berlin, 1877. – Bd. VII. – Bd. IV: *Politische Verhandlungen / Herausg. von Bernhard Erdmannsdörffer*. – S. 492).

Англійське посольство. Англійським послом, який прибув до Карла X у Варшаву, був Едвард Ролт. Олівер Кромвель відправив його під тим приводом, що посол мав передати Карлові X ратифікацію англійсько-шведської угоди, укладеної ще на початку 1654 р. між королевою Христиною і англійським послом Вайтлоком (див.: *[Whitelocke Bulstrode.] A Journal of the Swedish Embassy, in the Years M.DC. LIII and M.DC. LIV. from the Commonwealth of England, Scotland, and Ireland, Written by the Ambassador the Lord Commissioner Whitelocke*. – London, 1772. – P. 250–279, 295–301, *passim*). Крім того, посольство Ролта було відповіддю на приїзд до Лондона шведського посла Пітера Юліуса Койета з інформацією про близький приїзд надзвичайної дипломатичної місії від Карла X, яку очолював Крістер Бунде (посольську інструкцію Ролтові, видану Кромвелем у проміжку від середини травня до середини липня 1655 р., див.: *Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe*. – London, 1742. – Vol. III. – P. 418–419; *Abbot Wilbur Cortez. Writings and Speeches of Oliver Cromwell*. – Cambridge, 1945. – Vol. III: 1653–1655. – P. 712, 740, 774–775; *Carlbon Levin J. Sverige och England 1655 – aug. 1657*. P. J. Coyets, Krister Bondes, Georg Fleetwoods beskickningar och förrättningar i London traktaten d. 17 juli 1656. – Göteborg, 1900. – S. 82).

Ролт виїхав у дорогу лише наприкінці липня ст. ст. 1655 р.: 3 (13) серпня ст. ст. Бунде повідомляв з Лондона, що англійський посол до Карла X виїхав “у минулий понеділок”, тобто 30 липня (9 серпня). Відправлення його затримувалося найвірогідніше у зв’язку з тим, що Олівер Кромвель чекав на приїзд шведського надзвичайного посла Бунде, який прибув до англійської столиці 28 липня (7 серпня) 1655 р. (*Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656: The Missions of Peter Julius Coyet and Christer Bonde / Ed. by Michael Roberts*. – London, 1988. – Doc. II. – P. 112; Doc. IV. – P. 116; *Jones Guernsey. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X. Gustavus of Sweden*. – Lincoln, Neb., 1897. – P. 25; *Gardiner Samuel Rawson. History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656*. – New York; Bombay, 1903. – Vol. IV (1655–1656). – P. 201).

Приїхавши до Гамбурга, 16 (26) серпня 1655 р. Ролт подався у Польщу на здоганяти шведського короля. 23 серпня (2 вересня) прибув до Щеціна. У першій половині або середині жовтня ст. ст. добрався до польської столиці, де й зустрів о. Данила (див. прим. 40 до передмови у цій публікації). Аудієнцію у Варшаві у Карла X Густава отримав 6 листопада ст. ст. 1655 р., у той самий день, що й грецький дипломат (ітінерарій Ролта, його аудієнція і промова перед Карлом X: *Thurloe John*.

A Collection of State Papers... – Vol. III. – P. 709, 736; Vol. IV. – P. 140–141, 181–183; *Abbot Wilbur Cortez. Writings and Speeches of Oliver Cromwell.* – Cambridge, 1947. – Vol. IV. – P. 18; *Carlbon Levin J. Sverige och England 1655 – aug. 1657.* – S. 82. Про видачу грошей на дорогу на засіданні державної ради в Лондоні 10 (20) липня 1655 р.: *Calendar of State Papers, Domestic series, 1655 / Ed. by Mary Anne Everett Green.* – Vaduz, 1965 (Repr. ed.: London, 1881). – Vol. VIII. – P. 235; *Abbot Wilbur Cortez. Writings and Speeches of Oliver Cromwell.* – Vol. III. – P. 773 (прим. 41)).

Австрія і Швеція восени 1655 р. На початку серпня 1655 р. австрійський резидент у Стокгольмі Георг Плеттенберг виїхав до Гамбурга з наміром знайти Карла X у Польщі для переговорів. Головною метою цієї подорожі, як він сам писав у своїх реляціях до Фердинанда III, було пропонувати шведському королю австрійське посередництво для замирення з поляками (*Pribram Alfred Francis. Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus Jahren 1655–1660 // Archiv für österreichische Geschichte.* – Wien, 1887. – Bd. 70. – S. 97–98 (прим. 3)). Крім того, у відповідь, ймовірно, на лист Карла X до Фердинанда III від 18 (28) липня про причини нападу на Польщу імператор відправив до шведського короля свого гінця з листом від 24 серпня н. ст. 1655 р. (*Opitz Eckardt. Österreich und Brandenburg im schwedisch-polnischen Krieg 1655–1660. Vorbereitung und Durchführung der Feldzüge nach Dänmark und Pommern.* – Boppard am Rhein, 1989. – S. 3. Про цей документ імператор згадує, зокрема, у своєму пізнішому посланні від 16 листопада 1655 р. до Карла X, див.: БЧ. – Од. зб. IV–148. – Арк. 1121–1122; *Theatrum Europaem.* – Bd. VII. – S. 801). У цьому документі імператор, окрім підтвердження миру зі Швецією, ще раз звертався до шведського короля з ідеєю посередництва, намагаючись переконати його погодитися на переговори з поляками. Фердинанд III висловлював своє занепокоєння тим фактом, що місія польських повноважних послів у Стокгольмі Яна Лещинського і Олександра Нарушевича, що мала продовжуватися у Щеціні, все ще не мала результату.

Однак у випадку з послом від імператора, згаданим у листі о. Данила до Олексія Михайловича, йдеться, мабуть, про відомого австрійського дипломата Франца Лізолю, якого навесні 1655 р. було призначено резидентом у Стокгольмі замість Плеттенберга. Виїхавши зі Швеції у Польщу, Лізоля покладав великі надії на розвиток переговорів Карла Густава з поляками. На початку вересня 1655 р. він був уже в Щеціні, де особисто зустрічався зі шведськими державними діячами у цій справі (*Pribram Alfred Francis. Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola...* – No. VII–VIII. – S. 97–106; *idem. Franz Paul Freiherr von Lisola (1613–1674) und die Politik seiner Zeit.* – Leipzig, 1894. – S. 83–84). У своїх листах до Карла X Лізоля закликав призначити час і місце для переговорів з Річчю Посполитою.

Прочекавши у Щеціні майже два місяці, посол врешті вирушив до Карла X (реляція про його від'їзд зі Щеціна від 23 жовтня н. ст. 1655 р.). Аудієнцію у шведського короля отримав у Торуні на початку грудня н. ст. 1655 р. У цьому місті Лізоля навіть контакти також і з Єронімом Радзейовським, через якого о. Данило й міг отримувати відомості про австрійського посла (*Pribram Alfred Francis. Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola...* – No. XIV. – S. 115; No. XVII. – S. 119–120; *idem. Franz Paul Freiherr von Lisola...* – S. 84; Жерела до історії України-Руси / Упор. М. Кордуба. – Львів, 1911. – Т. XII. – Док. 443. – С. 352. Див. також: *Pufendorf Samuel. De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis commentariorum libri septem.* – Norimbergiae, 1696. – P. 111; *Neuber Anton. Der schwedisch-polnische Krieg und die österreichische Politik (1655–1657).* – Prag, 1915. – S. 10; *Августинович Криштоф.* Русско-польская

война 1654–1657 гг. и посредничество Габсбургской империи // Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII в. – М., 2000. – С. 48–49).

Однак Франц Лізоля не мав повноважних інструкцій для офіційних пропозицій шведському королю австрійського посередництва для укладання миру з Яном Казимиром. 16 листопада н. ст. 1655 р. імператор надав такі повноваження богемському віце-канцлеру Францові Евсебію Петтінгенському, який виїхав до Карла X Густава у Королівську Пруссію (цей лист див.: БЧ. – Од. зб. 148/IV (Теки Нарушевича). – Арк. 1121–1123 (латин.); *Theatrum Europaеum*. – Bd. VII. – S. 801–802 (нім. перекл.)). В останній декаді січня 1656 р. Лізоля й Петтінгенський зустрілися в Ельблонзі (*Hirsch Ferdinand. Der österreichische Diplomat Franz v. Lisola und seine Thätigkeit während des nordischen Krieges in den Jahren 1655–1660 // Historische Zeitschrift*. – München; Leipzig, 1888. – Bd. 24. – S. 478; *Pribram Alfred Francis. Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola...* – No. XXIV. – S. 134–135 (реляція від 25 січня 1656 р.); *idem. Franz Paul Freiherr von Lisola...* – S. 88). Проте їхня місія не мала успіху, оскільки шведський король категорично відмовився приймати австрійське посередництво для мирних переговорів з Річчю Посполитою.

Незважаючи на це, за період від осені 1655 р. знаходимо цікаву відомість, яка підтверджує, що Карл Густав намагався утримати з Австрією мир і спокій. У лютому 1657 р. Ян Лещинський свідчив, що півтора року перед тим, перебуваючи у шведському таборі під час облоги Кракова у жовтні 1655 р. по дорозі до Яна Казимира, Карл X запевняв його, що має намір сприяти Фердинандові III обрати його сина Леопольда Ігнатіуса римським імператором *vivente imperatore* (БЧ. – Од. зб. 388/IV. – Арк. 55).

Голландія і Швеція. Восени 1655 р., коли завоювання шведів у Польщі були настільки вражаючими, що ніхто не очікував такого їхнього розмаху, голландці скерували свою енергію більше не у військову, а в дипломатичну діяльність, уникаючи відкритого збройного конфлікту. Демонстрацією морської могутності Об'єднаних Провінцій були заходи Йогана де Вітта у спорядженні військового флоту до Зунду після початку шведського вторгнення. У другій половині 1655 р. зростаюча з кожним місяцем небезпека того, що балтійське узбережжя Королівської та Князівської Пруссій перейде в руки Карла X, змушувала Генеральні Штати робити рішучіші кроки для захисту своїх торгових інтересів. У Голландії військовий флот у Балтійське море почали готувати з вересня 1655 р. з тим, щоб на весну наступного року переправити його через Зунд. Новини про початок підготовки такого великого флоту для виступу на Балтику робили свою справу у тогочасній політиці європейських країн: вони блискавично поширювалися по Європі, й про них говорили не лише у Речі Посполитій, а й у Швеції, Пруссії, Англії та в багатьох інших країнах (*Rowen Herbert. John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625–1672*. – Princeton, N. J., 1978. – P. 307. Див. також про це в окремому розділі “Dänmark, Schweden und die Niederlande. Das «Dominium maris Baltici»” у монографії: *Opitz Eckardt. Österreich und Brandenburg im schwedisch-polnischen Krieg 1655–1660*. – S. 55–56).

Проте з усього розвитку політики Об'єднаних Провінцій видно, що ця країна не мала жодного бажання починати війну зі Швецією, хоч у критичну хвилину готова була до радикальних заходів задля збереження своїх інтересів на Балтиці (у першу чергу, пов'язаних з небезпекою підкорення шведами Гданська). Агресивність цієї країни дуже часто перебільшувалася шведськими політиками того часу й самим Карлом X Густавом. Оскільки всі зусилля голландського резидента в Лондоні Нью-пурта, скеровані на укладання ліги між Об'єднаними Провінціями й Англією, були

невдалими й розбивалися об тверду позицію Кромвелля, то, всупереч остеріганням шведського короля, якоїсь активної агресії стосовно Швеції навряд чи можна було очікувати з боку Генеральних Штатів. Через це, зважаючи на успіхи шведів у Великопольщі й Королівській Пруссії, а також на тенденцію до укладання союзу між Карлом X і Фрідріхом Вільгельмом, яка наприкінці 1655 р. була дуже виразною, найкращим виходом з цієї ситуації був пошук мирного порозуміння Об'єднаних Провінцій зі Швецією. Такий розвиток голландської політики шведський резидент у Лондоні Крістер Бунде передбачав, зокрема, ще у вересні 1655 р. (Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. XII. – P. 155 (його депеша до Карла X від 14 (24) вересня 1655 р.)). Це перегукувалося з новинами, які побутували у польському суспільстві про те, що голландці домагатимуться мирного договору з Карлом Густавом: хоч вони й збирають у себе флот, як згадувалося у цих новинах, проте він нібито не такий могутній, як про нього говорять у Європі (Національна бібліотека у Варшаві, від. рукоп. – Бібліотека Ординації Замойських. – Од. зб. 934. – Арк. 396 (лист всховського судді до Житкевича з Ельблонга, 19 січня н. ст. 1656 р.)).

Ще у вересні 1655 р. де Вітт писав до Ньюпурга, що основним завданням майбутнього посольства до Карла X мало бути стримування шведів від намірів взяти під свій контроль усю балтійську торгівлю й підвищити митні збори від торговців (очевидний натяк на запровадження шведами податків від кораблів, які прибували у Гданськ, під час блокади міста) (*Thurloe John. A Collection of State Papers...* – Vol. IV. – P. 45; *Calendar of State Papers and Manuscripts, Relating to the English Affairs, Venice* / Ed. by Allen V. Hinds. – Nendeln/Liechtenstein, 1970 (Repr. ed.: London, 1930). – Vol. XXX: 1655–1656. – Doc. 211. – P. 155 (донесення венеційського посла в Лондоні Джованні Сагредо від 17 грудня н. ст. 1655 р.)). Отож, перешкодити поширенню шведських впливів у Пруссії й не допустити захоплення Карлом Густавом гданського порту – ці завдання були пріоритетними у виробленні політики Об'єднаних Провінцій стосовно Швеції, і від них залежав розквіт або занепад цієї однієї з найрозвинутіших тогочасних морських країн, могутність якої трималася на торгівлі.

Кромвель також докладав великих зусиль до того, щоб Голландія відправила до Карла Густава своїх послів задля встановлення миру між обома країнами. Зрештою самі шведи, відчуваючи за собою силу диктувати умови миру голландцям, не раз пропонували відправити до Карла X свого посла (Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. XXIX. – P. 229, 231 (реляції Бунде в Лондоні про його зустрічі з Ньюпургом)).

Восени 1655 р. де Вітт запланував здійснити цілу дипломатичну акцію, відправляючи одночасно своїх гінців до Швеції, Данії, Іспанії й Бранденбурга (*Thurloe John. A Collection of State Papers...* – Vol. IV. – P. 230 (реляція до Турло від 28 листопада н. ст. 1655 р.: “Yesterday the six provinces did name their persons for the embassy, Guilderland the lord of Gendt for Spain; Zealand the lord of Huybert for Sweden; Utrecht the lord of Amerongen for Denmark; Friesland the lord Vierssen for Denmark; Overysseel the lord Ysselmuyden for Brandenburg; Groningen the lord Ysbrans for Sweden”). Провінція Голландія на той час ще не визначилася з послами (про підготовку де Віттом посольств у ці країни див. у згаданому донесенні Сагредо: *Calendar of State Papers and Manuscripts...*, Venice. – Vol. XXX. – Doc. 211. – P. 155. У літературі див.: *Rowen Herbert. John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625–1672.* – P. 307). У жовтні 1655 р. у Польщі поширювалися чутки про те, що голландці послали своїх послів до шведського короля, щоб примирити його з Яном Казимиром, “[...] a na liato ofiauiacz

swich okretow 40 poslacz kroliowy i. m. [...]” (ЛННБ. – Од. зб. 189/II. – Арк. 779). Однак надзвичайне посольство для укладання союзу зі Швецією було відправлене до Карла Густава у Королівську Пруссію лише 10 березня н. ст. наступного року (*Rowen Herbert. John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625–1672.* – P. 308). Завершилося воно підписанням 1 (11) вересня 1656 р. шведсько-голландського мирного договору в Ельблонзі.

Данія. У період після початку польсько-шведської війни, у серпні – восени 1655 р., країною, за впливи на яку боролися між собою Об’єднані Провінції і Швеція, була Данія. Питання шведської агресії на Балтиці стало одним з головніших у частому листуванні між голландськими і данськими політиками. Маючи укладений договір з бранденбурзьким курфюрстом (27 липня н. ст. 1655 р.), Голландія після об’єднання з Данією могла становити серйозну небезпеку для Карла Густава у здійсненні його планів у Речі Посполитій.

Шведські політики це добре розуміли і вважали, що успіх чи занепад цих проєктів де Вітта великою мірою залежав би від того, наскільки далеко голландська дипломатія просунеться до союзу з Англією. Над укладанням тісної ліги між Карлом Густавом і данським королем Фрідеріком III у Копенгагені наполегливо працював шведський резидент Магнус Дюрель. У серпні 1655 р. після перших великих успіхів шведської армії у Польщі він писав обнадійливі листи до шведського короля, запевняючи його у прихильності данського уряду до укладання союзу зі Швецією, і взагалі підтримував часте листування з Карлом Густавом, коли той стояв під Краковом (*Carlbon Levin J. Magnus Dureels negotioation i Köpenhamn 1655–57. Sveriges och Danmarks inbördes förhållande under åren närmast före Karl X:s första danska krig.* – Göteborg, 1901. – S. 48, 51–55; *Rimborg Bertil. Magnus Durell och Danmark. Studier i information.* – Göteborg, 1997. – S. 261, 265).

Данське посольство до шведського короля, про яке згадує о. Данило у своєму листі, – це швидше за все відгомін планів короля Фрідеріка III, про які багато говорилося у шведському таборі в Польщі, відправити свого посла до Карла X Густава для укладання миру. Посольство це почало готуватися в Копенгагені ще у серпні 1655 р., однак відправлення його все відкладалося. Виконати це завдання доручалося данському дипломатові Уве Юлю (Ove Juel). Фрідерік III приглядався до ситуації й відтягував час. На таку позицію данського короля особливо впливали умови, коли де Вітт готував військову ескадру для виступу на Балтику, а Кромвель не поспішав підтримати Швецію оборонно-наступальним союзом проти Об’єднаних Провінцій. У жовтні – грудні 1655 р. Магнус Дюрель у Копенгагені наполягав на дальших переговорах, домагаючись від данського двору відправлення посла до шведського короля (*Carlbon Levin J. Magnus Dureels negotioation i Köpenhamn 1655–57.* – S. 50, 54 (прим. 2); *Regesta diplomatica historiae Danicae. Index chronologicus diplomatum et literarum historiam Danicam inde ab antiquissimis temporibus usque ad annum 1660 illustrantium.* – Havniae/Kjöbenhavn, 1870. – Т. II: 1632–1660. – Pars II. – Doc. 11569, 11593. – P. 1275, 1278). Проте інструкцію Фрідерік III видав йому лише 23 лютого ст. ст. 1656 р.

Шляхом через Щецін 5 (15) квітня 1656 р. Уве Юль прибув до Ельблонга, де вів переговори спершу з канцлером Еріком Оксеншерною. Лише через місяць, 3 (13) травня, він отримав аудієнцію у Карла X у Фрауенбурзі, який щойно повернувся після своєї зимово-весняної кампанії у Польщі. Уве Юля було затримано на довший час (прощальну аудієнцію отримав 31 жовтня ст. ст. 1656 р.), і повертався він до

Фрідеріка III уже в зовсім інших умовах (*Regesta diplomatica historiae Danicae*. – Havniae/Kjöbenhavn, 1907. – Ser. II. – Т. II: 1608–1660. – Pars II. – Doc. 19165, 19227, 19237. – P. 1626, 1631, 1632; *Carlbohm Levin J.* Magnus Dureels negotioation i Köpenhamn 1655–57. – S. 141 (прим. 4), 156–157; *Rimborg Bertil.* Magnus Durell och Danmark. Studier i information. – S. 279).

Семигородське князівство. Уся політика Семигородського князівства у 1655 р. здійснювалася під знаком формування нового курсу, що розроблявся Юрієм II Ракоцієм на перспективу задля здобуття польської корони. У наукових дослідженнях іноді можна знайти твердження істориків, що саме наприкінці 1654 р. семигородський князь став на ту стежку, яка у січні 1657 р. привела його до військового вторгнення в Польщу (*Jorga Nicholae.* Geschichte des Osmanischen Reichs. – Gotha, 1911. – Bd. IV. – S. 82; *Заборовский Л. В.* Канун и начало русско-польской войны и позиции государств Юго-Восточной Европы // *Карпато-Дунайские земли в средние века*. – Кишинев, 1975. – С. 256; *його ж.* Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – С. 76; *його ж.* Великое княжество Литовское и Россия во времена польского Потопа... – С. 165).

Спостерігаючи за процесом інтенсивного озброєння, яке відбувалося у Швеції у першій половині 1655 р., Ракоцій відчував, що Європа стояла на порозі великих змін, і Річ Посполита не була в тому становищі сильної держави, яке давало б можливість безоглядно її підтримати своїми військами. Однак поспішна декларація своєї ворожості Янові Казимиру мусила б неприховано перекинути Семигородське князівство до іншого табору – козацько-московського, що могло б викликати похід кримського хана, сілістрійського намісника та ін. у придунайський регіон. Через це найкращою політикою, що її Ракоцій обрав для себе у 1655–1656 рр., було відтягувати час, маневруючи між Україною, Річчю Посполитою, Швецією, Османською Портою й кримськими татарами. У практичній площині така політика Семигороду знайшла своє вираження, з одного боку, у формуванні нових взаємин з Б. Хмельницьким, з яким було встановлено часті дипломатичні зв'язки, з іншого, – у спробах прозондувати ґрунт у північноєвропейських протестантських країнах.

Для цього останнього завдання у грудні 1654 р. до Лондона шляхом через Швецію було відправлено посольство Костянтина Шаума, який був секретарем Юрія Ракоція (з листом князя до Кромвеля від 26 листопада 1654 р.). Ціла ця місія, як неодноразово підкреслювалося у наукових дослідженнях, була розроблена під сильним впливом Яна Амоса Коменського й мала більше формальне, декларативне, ніж практичне, значення. Це відчували тогочасні політики, які не мали сумніву, що головним завданням Шаума було прозондувати можливість укладання антигабсбурзької ліги, куди, крім Англії та Семигороду, мали увійти також Швеція, Голландія і Данія (рекомендації Коменського Шаумові для Самуеля Гартліба від січня 1655 р.: *Turnbull G. H.* Hartlib, Dury and Comenius. Cleanings From Hartlib's Papers. – Liverpool, 1947. – P. 374. Про те, як Коменський відстежував це посольство, див.: *Kármán Gábor.* Comenius and Sweden 1655–1656: New Sources from the Riksarkivet (Stockholm) // *Acta Comeniciana*. – 2004. – No. 18. – Doc. III, Vb. – P. 200–201, 206).

У березні 1655 р. Шаума було прийнято при дворі Карла X, звідки він виїхав у Данію, далі через Гамбург до Голландії й звідти до Лондона. 20 (30) квітня 1655 р. шведський посол при дворі Кромвеля Пітер-Юліус Койет доносив шведському королю, що Шаум прибув до англійської столиці кілька днів перед тим. Аудієнцію у Кромвеля отримав 4 (14) травня, однак відправлений був майже через місяць – про

його відпускну аудієнцію шведський резидент повідомляв 15 (25) червня (Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. 9, 14, 21. – P. 60, 67, 80; *Abbott Wilbur Cortez. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell...* – Vol. III. – P. 709, 710. Див. також: *Заборовский Л. В.* Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – С. 76; *його ж.* Канун и начало русско-польской войны и позиции государств Юго-Восточной Европы. – С. 263 (прим. 72)).

Повертаючись назад, Шаум застав великі зміни у Польщі, пов'язані зі шведським завоюванням. У першій декаді серпня 1655 р. він прибув до Гамбурга, далі через Щецин до Лешна, де мав зустріч з Яном Амосом Коменським. Натхненний близькими, як тоді здавалося, перспективами війни Швеції з Австрією, Коменський часто відправляв своїх гінців до Семигороду, переконуючи Ракоція приєднатися до шведів і почати вторгнення в Польщу або Австрію (Бібліотека ПАН у Кракові. – *Teki Londyńskie.* – Од. зб. 8213. – Т. 33. – Арк. 4, 6зв., 9. Див.: *Giertych Jędrzej.* U źródeł katastrofy dziejowej Polski: Jan Amos Komensky. – Londyn, 1964. – S. 250–251; *Дяденков М. Ф.* Коменський і визвольна боротьба українського народу XVII ст. // Радянська школа. – 1946. – № 3. – С. 32).

Підкреслюючи своє зацікавлення ймовірною підтримкою Швеції семигородськими військами, 9 (19) травня 1655 р. Карл X видав інструкцію своєму послу в Семигород Готтардові Веллінгу, який мав повідомити Ракоція про причини, через які шведський король готується розірвати взаємини з Яном Казимиром. Виїхавши зі Стокгольма дорогою через Бранденбург у тому самому місяці, Веллінг прибув до князя у середині серпня ст. ст. 1655 р. (*Wibling Carl.* Carl X Gustaf och Georg Rakoczy II. – Lund, 1891. – S. 8; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1105; *Хаванова О. В.* Трансильванія в період русско-польско-українського конфлікту в 50-е годы XVII в. // Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII в. – С. 139).

Восени 1655 р. у дійсності було два окремих послы від Юрія II Ракоція до Карла X, а не один, як писав Данило Афінський до Олексія Михайловича. Спершу до табору шведського короля було відправлено Миколая Якабфальва (*Nicholaus Jakabfalvi*), а пізніше, наприкінці жовтня 1655 р., добре відомого в українсько-семигородських взаєминах наступного року міністра й радника князя, людину високого рангу у семигородських колах Франца Шебеші. Причому у січні 1656 р. обидва послы були ще у шведського короля, а його письмові відповіді семигородському князю були підготовані 17 (27) січня (*Wibling Carl.* Carl X Gustaf och Georg Rakoczy II. – S. 15–17). За відсутності детальніших джерел сьогодні досить важко встановити, про кого з цих двох послів о. Данило отримав відомості у Варшаві. Однак майже одразу після відправлення свого листа до Юрія Ракоція Карл X послав до риксроду лист від 31 січня (10 лютого) 1656 р. з Ловіча з повідомленням про пропозицію Семигородського князівства укласти союз зі Швецією, до якого могли б приєднатися також Англія і Франція (договір між ними проти Іспанії було укладено 24 жовтня 1655 р.). Лист розглядався на засіданні риксроду 20 (30) березня 1656 р., і тут не важко було передбачити, що пропозиція ця скеровувалася, у першу чергу, проти австрійських Габсбургів – ворогів Ракоція і водночас союзників іспанського короля Філіпа IV (*Svenska riksrådets protokoll / Utgiv. genom Per Sondén.* – Stockholm, 1923. – Del. XVI. 1654–1656. – S. 419, 422).

Інтенсивне листування і обмін посольствами між Юрієм Ракоцієм і Карлом X Густавом породжували багато чуток у Європі про те, що договір між ними було

укладено вже на початку 1656 р. Наприклад, 13 січня ст. ст. 1656 р. з Гамбурга повідомляли, що Юрій Ракоцій уже уклав союз зі Швецією, згідно з яким він повинен був відправити на допомогу Карлові X у Польщу 40 або 50 тис. свого пішого й кінного війська. При цьому князь нібито повинен був також командувати “незліченими легіонами козаків”, які вже склали йому “урочисту присягу або *juramentum clientelare*” (*Thurloe John. A Collection of State Papers...* – Vol. IV. – P. 414, 685. Див. також: *Wibling Carl. Carl X Gustaf och Georg Rakoczy II.* – S. 36 (прим. 3)). Однак насправді семигородсько-шведський договір було укладено лише 6 грудня 1656 р. у резиденції Юрія II Ракоція у замку Раднот, саме напередодні виступу князя зі своїми військами проти Польщі.

Турецький посол Мустафа-ага. Посол султана Мегмеда IV, що з’явився у Варшаві наприкінці 1655 р., – це добре відоме історикам завдяки праці Самуеля Пуфендорфа і реляції Франца Лізолі посольство Мустафи-аги до польського короля Яна Казимира. Ця місія османської дипломатії була відповіддю на польське посольство Войцеха Бечинського до Порти (інструкція Яна Казимира датована 16 лютого н. ст. 1655 р.; прибув до османської столиці у середині травня). Обоє послів – польський та турецький – виїхали зі Стамбула до Варшави 21 липня н. ст. з листом султана до Яна Казимира, датованим першою декадою рамазана 1065 р. (5–14 липня н. ст. 1655 р.) (*Abrahamowicz Zygmund. Four Turkish Letters to the King and Chancellor of Poland at the Svenska Riksarkivet in Stockholm // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae.* – Budapest, 1961. – Т. XIII. – P. 63, 67–69; *Türkische, tatarische und persische Urkunden im Schwedischen Reichsarchiv / Verz. und beschr. von. K. V. Zettersteen.* – Uppsala, 1945. – Dok. 2. – S. 1–2. У геттінгенській копії подано дату останньої декади рамазану 1065 р. (24 липня – 3 серпня н. ст. 1655 р.), переклад чеською див.: *Rypka Jan. Další příspěvek ke korespondenci Vysoké Porty s Bohdanem Chmelnickým // Časopis Národního Musea.* – 1931. – Т. 105. – S. 214. Ця помилка була повторена в публікації: *Федорук Я.* Проблема турецького протекторату Богдана Хмельницького у 1655 році // *Terra Cossacorum: Студії з давньої і нової історії України.* Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. – К., 2007. – С. 170). Перебуваючи в Любліні, як пише Голінський, Бечинський і Мустафа-ага потрапили у шведський полон. З листа до Яна Замоїського від 26 вересня н. ст. 1656 р. довідуємося, що вони були захоплені військами Роберта Дугласа (цитати з обох джерел див. далі).

2 грудня н. ст. 1655 р. турецький посол під конвоєм був доправлений до Варшави, де шведські політики вимагали від нього передати листи, адресовані до Яна Казимира, дійсному правителю Польщі Карлові Густаву (*Pufendorf Samuel. De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis...* – P. 128; *Abrahamowicz Zygmund. Four Turkish Letters to the King and Chancellor of Poland...* – P. 69). Отже, як бачимо з публікованого листа з РДАДА, о. Данило отримав про Мустафу-агу неповні відомості, помилково ідентифікувавши його як посла від султана до Карла Густава, а не до Яна Казимира.

Мустафа-ага зазнав чимало пригод, перш ніж повернувся назад у Стамбул. Упродовж кількох місяців свого полону він відмовлявся подавати листи шведському королю, адресовані до короля польського. З Варшави його відправили до Карла Густава у Королівську Пруссію і 20 грудня н. ст. 1655 р. Мустафа-ага прибув у Торунь, звідки виїхав до Мальборка (*Abrahamowicz Zygmund. Four Turkish Letters to the King and Chancellor of Poland...* – P. 69). Змирившись врешті із ситуацією й віддавши листи шведському королю, посол отримав аудієнцію. Листи Карла Густава до Порти було датовано 16 (26) червня 1656 р. з Мальборка (*Ibidem; Wibling Carl. Carl X Gustaf*

och Georg Rakoczy II. – S. 12 (прим. 1)), а приставом до турецького кордону послові було призначено вірменського дипломата на службі у Швеції Захарія Гамоцького. Однак у вересні у Спіську їх захопили в полон поляки, а шведські листи до султана передали коронному маршалкові Юрію Любомирському. Шведського посла було ув'язнено в Любовлі, а про турецького відправили гінців до Яна Казимира, який у середині вересня н. ст. 1656 р. виїхав з Любліна до Ленчиці у похід проти шведів, за дальшими розпорядженнями (*Pufendorf Samuel. De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis...* – P. 207–208; *Дашкевич Я.* Захарій Гамоцький – вірменин з України, дворянин у Швеції та його зустрічі з Богданом Хмельницьким (1655) // *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упор. М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс. – 2-е вид., вип. і доп. – Львів, 2007. – С. 135–136. Спеціальна оглядова стаття Вальтера Бьоркмана про цей епізод не згадує: *Björkman Walther. Die schwedisch-türkischen Beziehungen bis 1800 // Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Maj 1932 gewidmet von Freunden und Schülen.* – Leipzig, 1932. – S. 11).

Додаткові відомості, які уточнюють багато інформації про ці події, знаходимо в архівних документах польського походження. У згаданому листі до Замоцького від 26 вересня н. ст. 1656 р. читаємо: “Czausa tureckiego, co go był poimał y zawiozł Szwedom Duglas z Bieczynskim, teras powgacaiącego złapano na Spiszu, co przez Siedmiogrodzką ziemię chciał do Porty. Wzięto z nim y posła szwedzkiego [...]” (Головний архів давніх актів у Варшаві. – Архів Замоцьких. – Спр. 1111. – Арк. 3).

Важливу інформацію занотовував також Мартин Голінський, який на той час перебував у еміграції в австрійській Угорщині у Кесмарку (приїхав туди 26 лютого н. ст. 1656 р., виїхавши з Казимира під Краковом 19 вересня н. ст. попереднього року). Можна навіть вважати, що Голінський був самовидцем цієї історії, оскільки Мустафу-агу й Захарія Гамоцького поляки перехопили у безпосередній близькості від самого Кесмарка. Під датою 11 вересня н. ст. 1656 р. Голінський занотував наступні новини, що дійшли до нього: “11 7bris w poniedziałek w Soboczcie, Węgrzech, w mieszczie Spiskym, milia od Kiesmark[a], poimaly Poliaczy posła swedzkiego, ktori odprowadzał posła tureckiego do Siedmigrocky ziemie, zeby tamtędy przeiehał do Constantinopolia, do cesarza tureckiego. Ktori poseł tureczky beł posłany do krolia i. m., p. n. miłosczywego, Iona Kazimierza tak rok, y gdy w Liublinie beł, a Swed Warsawie, dowiedziawsy o nim, posłał pon kielka kometow, aby do niego przyiehał do Warszawy s tym poselstwem, ktore miał do krolia polskiego, poniewaz teraz krol swecky iest y krolem polskym, ze opanował Krolietwo Polskie. On sie tego, poseł, zbraniiał uczinic, ze ia telko mom poselstwo do krolia polskiego Iona Kazimierza, przyiazn mu wierną offiaruiącz od cesarza [tureczkiego...] (далі останній рядок арк. 832 втрачено під час опрацювання книги, що робилося на замовлення Голінського. – Я. Ф.) // gdy go wzyęto y przyprowadzono do Warszawy, ktorego krol sweczky kazał przyiacz soleniter, z dział uderzyc y ubankietowac, a tam przed nim musiał swe poselstwo odprawyc y listy oddac. Ktorego krol sweczky odesłał do Prus na zomek do Malborku y tam go więzieniu pod wartą trzymał, az go dopiero odprawiel w Malborku krol swecky, gdy miał yszcz pod Warszawę na odsiecz (тобто на допомогу. – Я. Ф.) Witemberkowy z xziążęciem pruskym, posławsy przy nim Swedow swoych, aby go przeprowadzieli do granice, y poselstwo swe, y listy do cesarza tureckiego wyprawiwszy. Takze y pasport mieli wolnego przesczya przez granicze cesarza krzescianskiego.

Przyprowadzysy ych na Liubownią, Swedow wsadzieli do zomku do więzienia, a posłowy tureckiemu dano stanowysko w mieszczie Liubowny y dostatek wseliaky, s cego poseł rad beł, ze sie wolnim został od Swedow, u ktoryh beł tak długi czasz więzieniu.

Два листи архімандрита Данила Афінського і Грека Федора Дмитрієва . . .

Posłano do krolia i. m., oznaimuiąc o nim a o dalsą declaratyą, iezeli go kaze do siebie przyprowadzyc, czili go do Turek odprowadzyc, y do i. m. p. marszałka (Юрія Любомирського. – Я. Ф.) posłano” (ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 832–833).

Ян Казимир розпорядився відправити турецького посла до нього, і Мустафа-ага знову поїхав до Королівської Пруссії, де у Гданську з середини листопада 1656 р. перебував королівський двір. Прибувши у це місто у грудні й отримавши аудієнцію у Яна Казимира, Мустафа ага аж тепер міг виконати своє завдання, доручене йому султаном Мегмедом IV ще минулого року. Лист Яна Казимира до султана, переданий через нього, було датовано 25 грудня н. ст. 1656 р. з Гданська (*Hammer Joseph. Geschichte des Osmanischen Reiches. – Pest, 1829. – Bd. V: 1623–1656. – S. 646 (прим.); Abrahamowicz Zygmund. Four Turkish Letters to the King and Chancellor of Poland... – P. 67.*)

4. “[...] послал в Варшав; к своему; началном; ч(є)л(о)в(є)к; [...]”. – Шведським губернатором у Варшаві був Бенгт Оксеншерна. Про нього див.: Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi / Red. Th. Westrin. – Stockholm, 1914. – Bd. 20: Norrskén–Paprocki. – S. 1155–1158.

Ярослав Федорук (Київ). Два листи архімандрита Данила Афінського і грека Федора Дмитрієва до царя Олексія Михайловича у 1656 році.

У публікації подано листи з Російського державного архіву давніх актів у Москві. Один з них було написано абатом Данилом Афінським, відомим грецьким дипломатом середини XVII ст. на службі у шведського короля, українського гетьмана, бранденбурзького курфюрста і московського царя. У листі подано важливу інформацію про його політичну діяльність у 1655 р. (а саме про його посольства від гетьмана Богдана Хмельницького з Чигирин до Стокгольма у травні, а також зі Львова до Варшави до Карла X Густава у листопаді). Оскільки Данило Афінський згадує кількох послів з різних країн до шведського короля у Варшаву, то в передмові автора і в коментарях до публікації подано відомості про взаємини Швеції з Англією, Австрією, Об’єднаними Провінціями, Данією, Трансильванією та Османською імперією наприкінці 1655 р. й упродовж перших місяців 1656 р.

Документи є чернетками російського перекладу з грецьких оригінальних текстів, які поки що не віднайдені в архіві.

Ключові слова: український гетьман, дипломатія, греки, архімандрит, посольство, козаки.

Ярослав Федорук (Киев). Два письма архимандрита Даниила Афинского и грека Федора Дмитриева к царю Алексею Михайловичу в 1656 году.

В публикации представлены письма из Российского государственного архива древних актов в Москве. Одно из них было написано аббатом Даниилом Афинским, известным греческим дипломатом середины XVII ст. на службе у шведского короля, украинского гетмана, бранденбургского курфюрста и московского царя. В письме содержится важная информация о его политической деятельности в 1655 г. (а именно о его посольствах от гетмана Богдана Хмельницкого из Чигирина в Стокгольм в мае, а также из Львова в Варшаву к Карлу X Густаву в ноябре). Поскольку Даниил Афинский упоминает нескольких послов из различных стран к шведскому королю в Варшаву, то в предисловии автора и в комментариях к публикации представлены ведомости об отношениях Швеции с Англией, Австрией, Объединенными Провинциями, Данией, Трансильванией и Османской империей в конце 1655 г. и первые месяцы 1656 г.

Документы являются черновиками российского перевода греческих оригинальных текстов, которые пока что не найдены в архиве.

Ключевые слова: украинский гетман, дипломатия, греки, архимандрит, посольство, казаки.

Yaroslav Fedoruk (Kyiv). Two Letters of Archimandrite Daniel of Athens and the Greek Fedor Dmitriev to Tsar Alexei Mikhailovich in 1656.

The article contains letters from the collection of the Russian State Archive of Ancient Acts in Moscow. One of them was written by abbot Daniel of Athens, a famous Greek diplomat of the mid-17th century serving the King of Sweden, Hetman of Ukraine, Duke of Brandenburg, and Tsar of Muscovy. The letter provides important information on his political activity in 1655 (i. e., on his missions from Hetman Bohdan Khmelnytsky from Chyhyryn to Stockholm in May, as well as from Lviv to Charles X Gustav of Sweden in Warsaw in November). From the description by Daniel of some envoys from different countries to the Swedish King in Warsaw the author presents in his foreword and commentaries a study of the relations of Sweden with Great Britain, Austria, the United Provinces, Denmark, Transylvania, and the Ottoman Empire in late 1655 and during the first months of 1656.

The documents are drafts of the Russian translation of Greek original texts which have not been found in the archive until the present time.

Key words: Ukrainian hetman, diplomacy, the Greeks, archimandrite, embassy, the Cossacks.